

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Факультет психології, політології та соціології
Кафедра психології

Кваліфікаційна робота -
бакалаврський дослідницький проект
053 «Психологія»

на тему:

**Психологічні механізми маніпуляції у деструктивних
культях та релігійних сектах**

Виконала: здобувачка 4 курсу, 3 групи
галузь знань: 053 «Соціальні та
поведінкові науки»
спеціальність 053 «Психологія»

Клевчик О. А.

(прізвище та ініціали)

Керівник: к.юрид.н., доц. Д.С. Афонін

Рецензент:

Одеса - 2026

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти бакалаврський

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Спеціальність 053 «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
психології

д.ю.н., проф. О.М. Цільмак
«___» _____ 2025
року

ЗАВДАННЯ **НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ** **(бакалаврський дослідницький проект)**

Клевчик Ольги Андріївни

1. Тема роботи «Психологічні механізми маніпуляції у деструктивних культурах та релігійних сектах»

Керівник роботи к.юрид.н., доц. Д.С. Афонін

затверджена наказом НУ «ОЮА» від «___» _____ 2025 року № _____

2. Строк подання здобувачем роботи _____

3. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Підготовка концепції К.Р. і затвердження плану К.Р.	XI 2025	
2.	Вивчення нормативного матеріалу, спеціальної літератури, аналіз та узагальнення матеріалів	XII 2025	
3.	Написання Вступу	XII 2025	
4.	Написання 1 розділу К.Р.	I 2026	
5.	Написання 2 розділу К.Р.	I – II -2026	
6.	Написання Висновків	III 2026	
7.	Подання К.Р. на кафедру та рецензування	IV 2026	
8.	«Малий захист» К.Р. на кафедрі	V 2026	
9.	Прийняття рішення про допуск К.Р. до захисту	V 2026	
10.	Захист К.Р. в ЕК	VI 2026	

Здобувач _____

Керівник роботи _____

АНОТАЦІЯ

Клевчик О. А. Психологічні механізми маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Бакалаврський дослідницький проект на здобуття бакалаврського рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2026 рік.

Кваліфікаційну роботу присвячено вивченню психологічних механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах і визначенню індивідуально-психологічних чинників вразливості особистості до маніпулятивного впливу в умовах сучасного українського суспільства. Актуальність роботи зумовлена зростанням соціальної напруженості, кризовими явищами, спричиненими повномасштабною війною, та розширенням можливостей цифрового вербування, що підвищує ризик втягнення громадян у деструктивні культи та релігійні секти.

Об'єктом дослідження є маніпуляція як психологічний чинник впливу на особистість; предметом - психологічні механізми маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах. Мета роботи полягає у виявленні та аналізі психологічних механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах, визначенні індивідуально-психологічних чинників вразливості особистості до маніпулятивного впливу та розробці рекомендацій щодо підвищення психологічної стійкості.

Теоретико-методологічну базу склали теорія локусу контролю Дж. Роттера, концепція макіавеллізму Р. Крісті та Ф. Гейз, модель соціального впливу Р. Чалдіні, концепція реформування мислення Р. Ліфтона, теорія прив'язаності Дж. Боулбі, теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера та ВІТЕ-модель С. Хассана. Емпіричне дослідження проведено на вибірці з 51 респондента із застосуванням Шкали макіавеллізму Mach-IV (Р. Крісті, Ф. Гейз), Шкали локусу контролю Дж. Роттера та авторського опитувальника обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах. Статистична обробка даних

здійснювалася за допомогою описової статистики, рангової кореляції Спірмена та U-критерію Манна-Уїтні.

За результатами дослідження виокремлено чотири профільні типи психологічної вразливості: «максимально стійкий» (47,1%), «стійкий з компенсацією» (19,6%), «помірно вразливий» (25,5%) та «виражено вразливий» (7,8%). Емпірично доведено, що рівень обізнаності щодо технік маніпуляції є найпотужнішим універсальним захисним фактором ($U = 578$, $p < 0,001$), здатним компенсувати як низький рівень макіавеллізму, так і виражений екстернальний локус контролю. Гіпотезу дослідження підтверджено.

Практичне значення роботи полягає в тому, що в ній розроблено авторський опитувальник обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах, адаптований до українського контексту, а також запропоновано трикомпонентну модель психологічної вразливості особистості (макіавеллізм - локус контролю - обізнаність). Розроблені диференційовані рекомендації та тренінгова програма «Психологічна безпека та стійкість до маніпулятивного впливу» можуть використовуватися у психопросвітницькій роботі, службах психологічної допомоги та освітньому процесі закладів вищої освіти.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел (31 найменування), додатки. Загальний обсяг - 60 сторінок.

Ключові слова: деструктивний культ, релігійна секта, психологічна маніпуляція, макіавеллізм, локус контролю, психологічна вразливість, ВІТЕ-модель, обізнаність про методи впливу.

ABSTRACT

Klevchyk O. A. Psychological Mechanisms of Manipulation in Destructive Cults and Religious Sects. - Bachelor's qualification thesis in specialty 053 "Psychology." - National University "Odesa Law Academy," Odesa, 2026.

The thesis is devoted to the study of the psychological mechanisms of manipulation in destructive cults and religious sects and to the identification of individual psychological factors of personal vulnerability to manipulative influence in contemporary Ukrainian society. The relevance of the study is determined by growing social tension, crises caused by the full-scale war, and the expansion of digital recruitment channels, which increase the risk of citizens being drawn into destructive cults and religious sects.

The object of the study is manipulation as a psychological factor of influence on the personality; the subject is the psychological mechanisms of manipulation in destructive cults and religious sects. The aim of the study is to identify and analyse the psychological mechanisms of manipulation in destructive cults and religious sects, to determine the individual psychological factors of vulnerability to manipulative influence, and to develop recommendations for enhancing psychological resilience.

The theoretical and methodological framework comprises Rotter's locus of control theory, Christie and Geis's conception of Machiavellianism, Cialdini's model of social influence, Lifton's theory of thought reform, Bowlby's attachment theory, Festinger's theory of cognitive dissonance, and Hassan's BITE model of authoritarian control. The empirical study was conducted on a sample of 51 respondents using the Mach-IV Machiavellianism Scale (Christie & Geis), Rotter's Internal–External Locus of Control Scale, and an author-developed questionnaire on awareness of influence methods used in destructive cults and religious sects. The data were processed using descriptive statistics, Spearman's rank correlation and the Mann–Whitney U-test.

The study identified four profile types of psychological vulnerability: "maximally resilient" (47.1%), "resilient with compensation" (19.6%), "moderately vulnerable" (25.5%), and "highly vulnerable" (7.8%). It was empirically established that awareness of manipulation techniques constitutes the most powerful universal protective factor (U

= 578, $p < 0.001$), capable of compensating for both low Machiavellianism and a pronounced external locus of control. The research hypothesis was fully confirmed.

The practical significance of the study consists in the elaboration of differentiated recommendations for three risk profiles and in the implementation of the training programme "Psychological Safety and Resistance to Manipulative Influence," which can be applied in psychoeducational work, counselling services, and higher-education curricula.

Structure of the thesis: introduction, two chapters, conclusions, list of references (31 sources), appendices. Total volume - 60 pages.

Keywords: destructive cult, religious sect, psychological manipulation, Machiavellianism, locus of control, psychological vulnerability, BITE model, awareness of influence techniques.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДИКО-ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ У ДЕСТРУКТИВНИХ КУЛЬТАХ ТА РЕЛІГІЙНИХ СЕКТАХ.....	13
1.1. Методико-дослідницький аспекти вивчення маніпулятивного впливу у релігійних сектах та деструктивних культах.....	13
1.2. Теоретичне обґрунтування програми, методичного інструментарію та процедури емпіричного дослідження.....	14
1.3. Фактологічне підтвердження проблеми маніпулятивного впливу у релігійних сектах та деструктивних культах.....	18
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ МАНІПУЛЯЦІЇ У ДЕСТРУКТИВНИХ КУЛЬТАХ ТА РЕЛІГІЙНИХ СЕКТАХ.....	22
2.1. Діагностика вихідного рівня обізнаності та індивідуально- психологічних чинників вразливості до маніпуляцій в деструктивних культах та релігійних сектах.....	22
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах.....	30
2.3. Практичні рекомендації щодо профілактики та протидії маніпулятивному впливу.....	43
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50
ДОДАТКИ.....	53

ВСТУП

Актуальність дослідження теми «Психологічні механізми маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах» зумовлена зростанням соціальної напруги та невизначеності в сучасному світі, що робить втягнення особистості у деструктивні культи або релігійні секти серйозною загрозою для її психологічного та соціального благополуччя. Психологічна маніпуляція в культах та сектах все частіше стає причиною руйнування особистих стосунків, втрати майна та виникнення психічних розладів, а також призводить до дезадаптації особистості та втрати нею критичного мислення.

Сучасні інформаційні технології значно розширили можливості для вербування нових жертв, зокрема через соціальні мережі, таргетовану рекламу та онлайн-спільноти [6]. Відтак зростає необхідність підвищення рівня обізнаності суспільства про механізми прихованого психологічного впливу та фактори вразливості особистості, оскільки розуміння цих процесів і вчасне виявлення ознак маніпуляції допомагають запобігти негативним наслідкам.

Наукове осмислення феномену деструктивних культів розпочалося у другій половині XX століття. Р. Ліфтон одним із перших описав механізм «реформування мислення», виокремивши систему ознак ідеологічного тоталізму, чим заклав підґрунтя для розуміння культового впливу не як містичного, а як структурованого психологічного процесу [20, с. 419]. М. Сінгер систематизувала умови культового контролю, сформулювавши типологію технік психологічного тиску [29, с. 57], а М. Галантер запропонував розглядати культи як закриті релігійно-психологічні системи, що пропонують особистості зцілення через тотальну приналежність до групи [13, с. 3]. Подальший розвиток ця проблематика отримала у працях С. Хассана, який на основі власного досвіду перебування в культі та подальшої дослідницької роботи розробив ВІТЕ-модель, що описує чотири вектори тоталітарного контролю - над поведінкою, інформацією, мисленням [15, с. 53; 16]. Сучасні дослідниці Дж. Лаліч і К. Маклерен зосередилися на наслідках культової соціалізації, зокрема для осіб, які виростили в деструктивних групах, а у співпраці з

М. Тобіас Дж. Лаліч розробила підходи до психологічного відновлення колишніх adeptів [19, с. 87]. Таким чином, у зарубіжній науці сформувалося розуміння культового впливу як технологічного, поетапного процесу зміни ідентичності.

Окремий напрям досліджень розкриває індивідуально-психологічні чинники, що зумовлюють вразливість особистості до маніпулятивного впливу. Концепція локусу контролю Дж. Роттера пояснює, як узагальнене очікування особистості щодо джерела контролю над подіями власного життя - внутрішнього чи зовнішнього - впливає на її схильність делегувати відповідальність авторитарній структурі [25]. Теорія макіавеллізму Р. Крісті та Ф. Гейз описує стійку особистісну рису, пов'язану зі схильністю до маніпулювання та цинічним ставленням до людської природи [9, с. 10]; у подальших дослідженнях Д. Полхуса і К. Вільямса макіавеллізм було інтегровано в модель «темної тріади» особистості [23]. Теорія прив'язаності Дж. Боулбі дає змогу пояснити, чому в кризові періоди незадоволена потреба в надійній фігурі прив'язаності робить особистість сприйнятливою до пропозиції групи як «замінника сім'ї» [8, с. 194]. Теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера розкриває механізм, за допомогою якого деструктивні групи закріплюють лояльність adeпта через провокування внутрішнього конфлікту та подальше його «вирішення» [12, с. 3]. Сукупно ці концепції формують теоретичну базу для діагностики психологічних передумов вразливості.

Розуміння того, що сприйнятливості до маніпуляцій є властивістю нормальної психіки, а не ознакою патології, ґрунтується на класичних дослідженнях соціального впливу. Р. Чалдіні систематизував універсальні принципи впливу - взаємність, послідовність, соціальний доказ, авторитет, симпатію та дефіцит, - якими послуговуються маніпулятори [10, с. 1]. Експерименти С. Мілграма з підкорення авторитету продемонстрували, що значна частина психологічно здорових людей здатна виконувати шкідливі накази за самої лише наявності символів авторитету [22, с. 5]. Дослідження Ф. Зімбардо, узагальнені в концепції «ефекту Люцифера», показали трансформувальну силу деструктивного середовища та ситуативного тиску [31, с. 5]. Е. Пратканіс і Е.

Аронсон описали, як пропагандистські техніки систематично послаблюють критичне мислення особистості. Ці праці доводять, що вразливість до культового впливу пояснюється не індивідуальними «вадами», а закономірностями соціальної поведінки людини [24, с. 9].

Останніми роками дослідницька увага зміщується до нових форм культового впливу, пов'язаних із цифровим середовищем. Е. Грем-Гайд проаналізував еволюцію культової риторики в умовах пандемії COVID-19 та поширення конспірологічних рухів, продемонструвавши, що деструктивні механізми успішно адаптуються до онлайн-комунікації [14]. Соціальні мережі, таргетована реклама та тематичні онлайн-спільноти суттєво розширили можливості вербування, знизивши «порог входу» до деструктивних груп. Це актуалізує потребу в дослідженнях, які враховують специфіку цифрових каналів впливу.

В українському науковому просторі проблема деструктивного впливу розглядається з урахуванням національної специфіки. Д. Дубов, А. Баровська та Ю. Каздобіна в методичних матеріалах для державних органів описали інструменти виявлення деструктивних наративів та механізми протидії їм на рівні інформаційної політики [3, с. 60]. О. Кривопишина дослідила соціально-психологічні механізми впливу саме в українському контексті - з урахуванням культурних особливостей, релігійної традиції та суспільно-політичного тла [4]. Питання психологічної безпеки особистості в сучасному інформаційному просторі ґрунтовно висвітлено у працях М. Корольчука та В. Осьодла [6]. Ці дослідження засвідчують, що профілактика маніпулятивного впливу потребує психологічних інструментів, адаптованих до вітчизняного контексту [7, с. 87].

Попри значну розробленість окремих аспектів проблеми, аналіз наукових джерел засвідчує наявність дослідницької прогалини. Зарубіжні праці зосереджені переважно на описі механізмів культового контролю, тоді як українські дослідження - на інформаційно-політичному вимірі протидії. Водночас бракує інтегрованих емпіричних досліджень, які поєднували б діагностику індивідуально-психологічних чинників вразливості (локусу контролю, макіавеллізму) з оцінкою

рівня обізнаності особистості щодо конкретних технік маніпуляції, та були б адаптовані до українського культурного контексту. Саме це й зумовило вибір теми та визначило спрямованість цього дослідження.

Особливої гостроти проблема набуває в умовах повномасштабної війни: соціальна дезорієнтація, втрата близьких та економічна нестабільність різко підвищують потребу частини населення в зовнішній опорі й «простих відповідях», на чому й будується вербувальна стратегія деструктивних груп. Це робить підвищення психологічної стійкості особистості не лише науковою, а й практичною проблемою національної безпеки.

Об'єкт: Маніпуляція як психологічний чинник впливу на особистість.

Предмет: Психологічні механізми маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах.

Метою дослідження є виявлення та аналіз психологічних механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах, а також визначення індивідуально-психологічних чинників вразливості особистості до маніпулятивного впливу й розробка рекомендацій щодо підвищення психологічної стійкості.

Завдання дослідження:

- Теоретично обґрунтувати програму дослідження та проаналізувати наукові підходи до проблеми психологічних механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах.
- Обґрунтувати вибір психодіагностичного інструментарію, схарактеризувати вибірку та описати організацію емпіричного дослідження.
- Здійснити фактологічний аналіз проявів маніпулятивного впливу деструктивних культів та релігійних сект, зокрема в українському контексті.
- Провести діагностику вихідного рівня обізнаності та індивідуально-психологічних чинників вразливості респондентів.

- Проаналізувати та інтерпретувати взаємозв'язки між макіавеллізмом, локусом контролю й обізнаністю та виокремити профілі психологічної вразливості.
- Розробити практичні рекомендації щодо профілактики та протидії маніпулятивному впливу.

Гіпотеза дослідження: Сучасне суспільство обізнане про проблему маніпуляцій в деструктивних культах та релігійних сектах, однак схильність до втягнення у них суттєво залежить від індивідуально-психологічних особливостей.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукових джерел), емпіричні (тестування, опитування), математичні (описова статистика, рангова кореляція Спірмена, U-критерій Манна-Уїтні)

Методики дослідження:

1. Шкала макіавеллізму (Mach-IV) Р. Крісті та Ф. Гейз.
2. Опитувальник Локус контролю Дж. Роттера.
3. Авторський опитувальник на тему обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах.

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи складає 60 сторінок, з них основного тексту - 43 сторінки, таблиць - 11, список використаних джерел містить 31 найменування.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДИКО-ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ У ДЕСТРУКТИВНИХ КУЛЬТАХ ТА РЕЛІГІЙНИХ СЕКТАХ

1.1. Методико-дослідницький аспекти вивчення маніпулятивного впливу у релігійних сектах та деструктивних культях

Проблема психологічного впливу деструктивних культів та релігійних сект є предметом міждисциплінарних досліджень. Концептуальні засади її вивчення закладено в працях зарубіжних дослідників: Р. Ліфтон описав механізм реформування мислення [20, с. 419], С. Хассан розробив ВІТЕ-модель тоталітарного контролю [15, с. 53; 16], М. Сінгер та М. Галантер дослідили психологічні умови культового впливу, Дж. Лаліч і К. Маклерен дослідили наслідки культової соціалізації для осіб, які виросли в деструктивних групах [18, с. 1], а А. Стейн розкрила роль порушень прив'язаності в утриманні adeptів [30, с. 11]. Психологічне підґрунтя вразливості особистості розкривають теорія локусу контролю Дж. Роттера [25], концепція макіавеллізму Р. Крісті та Ф. Гейз [9; 23], модель соціального впливу Р. Чалдіні [10, с. 1; 11, с. 21], теорія прив'язаності Дж. Боулбі [8, с. 194] та теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера [12, с. 3]. В українському науковому просторі специфіку проблеми висвітлено у працях Д. Дубова, А. Баровської, Ю. Каздобіної та О. Кривопишиної [4]. Попри розробленість окремих аспектів, бракує інтегрованих емпіричних досліджень, які поєднували б діагностику індивідуально-психологічних чинників вразливості з оцінкою обізнаності особистості щодо технік маніпуляції, - що й зумовило методико-дослідницький підхід цієї роботи.

Програма емпіричного дослідження спрямована на те, щоб на практиці перевірити, які саме психологічні чинники роблять людину вразливою до маніпуляцій, зокрема, у деструктивних культурах та сектах, а також виявити наскільки респонденти обізнані про методи маніпуляцій. Було використано комплексний підхід, що інтегрує теоретичні й емпіричні методи дослідження:

аналіз як індивідуальних особливостей (локус контролю, макіавеллізм), так і того, наскільки респонденти обізнані про методи впливу в таких організаціях. Методологічна основа дослідження ґрунтувалась на принципах об'єктивності, системності та науковості. Дотримання цих принципів забезпечує достовірність результатів та відтворюваність процедури дослідження [1]. Теоретичний рівень дослідження передбачав аналіз, синтез та систематизацію наукової літератури з проблематики психологічного впливу, маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах.

Дослідження реалізовувалось послідовно у три етапи. Підготовчий етап охоплював опрацювання наукової літератури з обраної проблематики, формулювання дослідницьких гіпотез та добір психодіагностичного інструментарію, адекватного меті й завданням роботи. Емпіричний етап передбачав безпосередній збір первинних даних шляхом онлайн-анкетування респондентів, що забезпечило широке географічне охоплення вибірки та стандартизацію умов проведення дослідження. Аналітичний етап включав кількісну та якісну обробку отриманих результатів, встановлення статистичних закономірностей та всебічну інтерпретацію даних у контексті досліджуваної проблеми.

1.2. Теоретичне обґрунтування програми, методичного інструментарію та процедури емпіричного дослідження

Програма емпіричного дослідження ґрунтується на обґрунтованому доборі вибірки, психодіагностичного інструментарію та процедури, що відповідають меті й завданням роботи. Емпіричною базою дослідження стала група з 51 респондента. Оскільки психологічні механізми маніпуляції в деструктивних культах та релігійних сектах діють на широке коло осіб незалежно від фаху, до участі залучалися всі повнолітні учасники, а не вузька професійна чи конфесійна група. Це відповідає меті - оцінити вразливість пересічної особистості, а не спеціально відібраної категорії. Особливу увагу приділено залученню осіб молодого та

середнього віку, оскільки саме ця категорія перебуває в зоні підвищеного ризику: періоди професійного й особистісного самовизначення, кризи ідентичності та активне користування цифровими каналами комунікації підвищують сприйнятливість до вербувальних практик [30, с. 11].

Добір психодіагностичного інструментарію здійснювався з урахуванням загальних вимог психодіагностики до якості методик – валідності (відповідності методики вимірюваному конструкту), надійності (стабільності й узгодженості результатів), стандартизованості процедури проведення та обробки, а також наявності нормативних даних для інтерпретації [2, с. 46; 5, с. 39]. Відповідно до цих критеріїв до діагностичного комплексу включено три методики: Шкала макіавеллізму (Mach-IV) Р. Крісті та Ф. Гейз, тест «Локус контролю» Дж. Роттера, а також авторський опитувальник на тему обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах. Вибір інструментів обґрунтовано теоретичними рамками дослідження та емпіричними даними про їхню ефективність у подібних дослідженнях. Процедура емпіричного дослідження передбачала виявлення кореляційних зв'язків між схильністю до маніпулятивної поведінки (або віктимності щодо неї) та рівнем суб'єктивного контролю особистості. Емпіричне дослідження проводилося дистанційно з використанням сервісу Google Forms, що забезпечило анонімність респондентів та сприяло отриманню ширих відповідей на сенситивні питання. Опитування проводилося онлайн, через Google Forms. Посилання розповсюджувалося через соціальні мережі та особисті контакти. Учасники отримували інформацію про мету, добровільність участі та конфіденційність. Важливим аспектом процедури було дотримання етичних норм психологічного дослідження, зокрема принципу добровільної згоди та конфіденційності отриманої інформації.

Шкала макіавеллізму (Mach-IV) (Р. Крісті та Ф. Гейз, 1970) - застосовувалась для діагностики схильності особистості до маніпулятивної поведінки та цинічного ставлення до оточуючих. Методика містить 20 тверджень і дозволяє виявити рівень макіавеллізму як психологічного конструкту, пов'язаного з готовністю

використовувати інших у власних цілях. Твердження, інструкцію, ключ та обробку результатів з цієї методики можна переглянути в Додатку А. Методика була розроблена в 1970 році американськими психологами Річардом Крісті та Флоренс Гейз як емпіричний інструмент для вимірювання макіавеллізму - стійкої особистісної риси, що проявляється в схильності до маніпулювання іншими, цинічному ставленні до людської природи та прагненні досягати цілей будь-якими засобами, ігноруючи моральні норми [9]. Теоретичною основою є ідеї Нікколо Макіавеллі з «Державця». Шкала складається з 20 тверджень, оцінюється 7-бальною шкалою Лайкерта, має високу внутрішню надійність. У сучасній психології макіавеллізм є ключовим компонентом «темної тріади» особистості (разом з нарцисизмом і психопатією) і пов'язаний з деструктивною соціальною поведінкою [23]. Недавні дослідження підтверджують, що високий макіавеллізм характерний саме для лідерів деструктивних культів та сект, які ефективно застосовують маніпулятивні стратегії [17]. Mach-IV обрано як інструмент для вимірювання рівня схильності до маніпуляції та критичного ставлення до соціальних стосунків у досліджуваних. Згідно з дослідженнями [21; 23], особи з низьким рівнем макіавеллізму демонструють підвищену довірливість, схильність до ідеалізації авторитетів та конформізм - саме ці риси є ключовими мішенями для рекрутерів деструктивних груп. Таким чином, низький макіавеллізм виступає чинником вразливості, що й обґрунтовує включення шкали до діагностичного комплексу.

Для діагностики особливостей вольової сфери та схильності приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним зусиллям було використано тест «Локус контролю» Дж. Роттера. Опитувальник налічує 29 пунктів. Твердження, інструкцію, ключ та обробку результатів з цієї методики можна переглянути в Додатку Б. Існують два крайніх типи такої локалізації, або локусу контролю:

- 1) інтернальний - це коли людина вважає, що події, які відбуваються з нею, насамперед залежать від її

особистісних якостей, таких як компетентність, цілеспрямованість, рівень здібностей, і є закономірним результатом її власної діяльності.

2) екстернальний - у цьому випадку людина переконана, що її успіхи чи невдачі є результатом таких зовнішніх сил, як везіння, випадковість, тиск оточення, інші люди тощо.

Будь-який індивід займає визначену позицію у континуумі, яка задається цими полярними типами локусу контролю. [5, с. 195]

Опитувальник дозволяє виміряти очікування людини щодо того, чи залежать події її життя від власних зусиль (інтернальний локус) чи від зовнішніх сил (екстернальний локус). Вибір даного інструменту зумовлений тим, що екстернальний локус контролю виступає одним із ключових факторів віктимності при потраплянні в секти. Високий рівень екстернальності, зокрема у сфері міжособистісних відносин, свідчить про готовність особистості делегувати відповідальність за власне життя авторитарному лідеру та піддаватися груповому тиску, що є основою успішної маніпуляції в деструктивних групах. Люди з вираженим екстернальним (зовнішнім) локусом контролю схильні вважати, що їхнє життя залежить від долі, обставин або «впливових інших». Саме ця психологічна особливість є головною мішенню для лідерів релігійних сект [25]. Лідер пропонує такій людині прості відповіді, знімає з неї тягар відповідальності та бере управління її життям на себе. Вибір обґрунтовано тим, що, згідно з дослідженнями [26; 30], екстернальний локус контролю статистично пов'язаний із вищою сприйнятливістю до авторитарних структур: особи, що атрибутують відповідальність зовнішнім силам, легше делегують контроль над власним життям харизматичному лідеру - механізм, задокументований саме в контексті вербування в деструктивні групи.

Авторський опитувальник обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах був розроблений спеціально для даного дослідження.

Питання охоплюють розуміння ключових технік маніпуляції: «бомбардування любов'ю» (love-bombing), газлайтинг, соціальна ізоляція, контроль інформації, створення залежності через страх/винагороду, тощо. Опитувальник містить 9 запитань. Твердження, інструкцію, ключ та обробку результатів з цієї методики можна переглянути в Додатку В. Респонденти мали можливість оцінити свій рівень обізнаності, даючи відповіді на твердження. На сьогодні не існує стандартизованого, валідованого українською мовою опитувальника саме для оцінки обізнаності щодо специфічних методів впливу в деструктивних культах та сектах, тому було розроблено власний авторський опитувальник який було адаптовано до культурного контексту України (враховуючи поширені секти та нові релігійні рухи) і він дозволив виміряти захисний фактор - рівень поінформованості, який знижує ризик вербування.

Методи обробки даних включали описову статистику (визначення середніх значень, стандартних відхилень, розподілу показників) та кореляційний аналіз, що дозволив виявити статистично значущі зв'язки між схильністю до маніпуляцій, локусом контролю та рівнем обізнаності про деструктивні практики культів та сект. Використання даного комплексу методик дозволило всебічно оцінити психологічний профіль респондентів у контексті проблеми дослідження.

1.3. Фактологічне підтвердження проблеми маніпулятивного впливу у релігійних сектах та деструктивних культах

У межах цього дослідження використовуються терміни, що потребують чіткого розмежування. Деструктивний культ - організована група з авторитарною структурою, яка систематично застосовує психологічні техніки контролю з метою підпорядкування та експлуатації членів, завдаючи їм психологічної, соціальної або матеріальної шкоди. Поняття введено у науковий обіг Р. Ліфтоном та операціоналізоване через ВІТЕ-модель С. Хассана [16; 20, с. 419]. М. Галантер у класичній монографії описав культи як «закриті релігійно-психологічні системи», що пропонують зцілення через тотальну приналежність до групи [13]. Релігійна

секта - відокремлена релігійна спільнота, що відійшла від основної конфесії, характеризується жорсткою груповою ідентичністю та закритістю. Термін «релігійна секта» використовується у цій роботі для позначення закритих конфесійних спільнот, щодо яких зафіксовано практики деструктивного впливу. Психологічна маніпуляція - прихований вплив на свідомість і поведінку людини, що здійснюється всупереч її усвідомленим інтересам і без отримання інформованої згоди [28, с. 11]. Це вужче поняття порівняно з психологічним впливом. Психологічний вплив - широкіше поняття, що охоплює будь-яку зміну психічних станів, думок чи поведінки людини під впливом зовнішніх чинників, включаючи як легітимні форми переконання та соціального навчання, так і маніпуляцію [10, с. 1]. Роберт Чалдіні систематизував ключові принципи соціального впливу, якими послуговуються маніпулятори: взаємність, зобов'язання та послідовність, соціальний доказ, авторитет, симпатія та дефіцит. У контексті деструктивних культів та сект ці принципи застосовуються цілеспрямовано й узгоджено для встановлення повного контролю над особистістю і відповідають структурі ВІТЕ-моделі: love bombing експлуатує принцип симпатії, вимога дедалі більших «пожертв» - принцип послідовності, а посилення на «унікальність» групи - принцип дефіциту. У більш пізній праці Чалдіні описує механізм «попереднього налаштування» - управління увагою жертви до моменту впливу, що пояснює ефективність нейтральних точок входу (курси, тренінги) на початковому етапі вербування [11, с. 21].

Маніпулятивний вплив у релігійних сектах (тоталітарних або деструктивних культах, висококонтрольних новітніх релігійних утвореннях) визначається як систематичне застосування психологічних, соціальних та інформаційних технік для встановлення контролю над поведінкою, думками, емоціями та інформаційним середовищем adeptів з метою їхньої експлуатації. Цей феномен не є новим, але набуває особливої актуальності в сучасних умовах постсекулярного суспільства, де вразливість індивідів посилюється кризами ідентичності, соціальною дезорієнтацією та доступністю цифрових каналів рекрутингу. Наукові дослідження

підтверджують його фактологічну основу через емпіричні дані про психологічні наслідки, механізми контролю та соціальні наслідки. Сучасна психологія розглядає вплив деструктивних культів та сект не як містичне «зомбування», а як технологічний процес поетапної зміни ідентичності (індоктринації) [16; 20]. Найбільш визнаною у світі є модель ВІТЕ американського психолога Стівена Хассана, яка описує чотири вектори тоталітарного контролю яка спирається на «шість умов реформування мислення», описаних М. Сінгер як ранню типологію культового контролю [29, с. 57], та чотири вектори тоталітарного контролю:

В (Behavior Control) - Контроль поведінки: Регулювання харчування, сну, фінансів, соціальних контактів;

І (Information Control) - Інформаційний контроль: Заборона на критичні джерела інформації, використання інсайдерського жаргону, цензура;

Т (Thought Control) - Контроль мислення: Насаджування чорно-білого мислення, блокування критичних думок через мантри, глосолалію (говоріння неіснуючими мовами) або медитації;

Е (Emotional Control) - Емоційний контроль: Маніпуляція почуттям провини, страхом (перед кінцем світу, хворобами, демонами) та «бомбардування любов'ю» (love bombing) на етапі вербування. [15, с. 53; 16]

В умовах повномасштабного воєнного конфлікту в Україні та спричиненої ним соціальної дезорієнтації, коли громадяни переживають кризові стани й перебувають в стані екзистенційної загрози, проблема деструктивних культів та релігійних сект набуває ще більш небезпечного виміру, оскільки люди відчують гостру потребу в безпеці, визначеності та «простих рішеннях», які їм пропонують секти [6]. У соціальній психології існує доведена закономірність: сплеск активності деструктивних культів та релігійних сект завжди збігається з періодами глибоких суспільних криз [14; 30]. Психологічне підґрунтя цієї вразливості пояснює теорія прив'язаності Джона Боулбі [8, с. 194]: людина протягом усього життя потребує надійної фігури прив'язаності - джерела безпеки і захисту в ситуаціях загрози. Коли в кризовий період ця потреба не задоволена в природному соціальному оточенні,

деструктивна група пропонує альтернативу - харизматичного лідера або саму групу як «замінник сім'ї». Дослідження А. Стейн [30, с. 11] показують, що саме порушення базових механізмів прив'язаності є центральним психологічним механізмом утримання adeptів у культі.

В Україні факти деструктивного психологічного впливу неодноразово фіксувалися правоохоронними органами (СБУ, Національна поліція) та підтверджувалися судово-психологічними експертизами. Найбільш показовим прикладом маніпулятивного впливу в історії незалежної України залишається культ «Велике Біле Братство ЮСМАЛОС», який набув популярності на початку 1990-х років. Його лідери Юрій Кривоногов («Йоанн Свами») та Марина Цвігун («Марія Деві Христос») користувались техніками впливу нейролінгвістичного програмування (НЛП), ізоляцією від родин, депривацією сну, недоїданням на adeptів. Як наслідок, у послідовників руху почався масовий психоз, що призвів до спроби самоспалення у Софійському соборі в 1993 році. Цей випадок став першим в Україні серйозним підтвердженням того, як релігійна маніпуляція може загрожувати національній безпеці та життю тисяч громадян [7]. Останніми роками в Україні активізувалися групи, що використовують псевдонаукову або езотеричну термінологію, як-от «АллатРа» (нині часто асоціюється з проектом «Благотворче суспільство»). Восени 2023 року СБУ спільно з Нацполіцією заблокували діяльність організації. Ініційована СБУ комплексна експертиза підтвердила не лише підривну діяльність на користь спецслужб РФ, але й застосування жорсткого психологічного впливу. Аdeptів переконували, що світом керують «архонти» (світове зло) та іншопланетяни. Через багатоканальну пропаганду відбувалося викривлення реальності, adeptи втрачали здатність до критичного мислення, віддавали організації ресурси та руйнували власні сім'ї. У 2018 році Департамент захисту національної державності СБУ спирався на висновки експертизи Центру економіко-правових досліджень. Було встановлено, що під час телевізійних трансляцій проповідей В. Мунтяна («зцілення від онкології», «зняття родового прокляття») використовувалися методи введення людей у масовий гіпноз та змінені

стани свідомості. Саме тому сьогодні як ніколи сучасним громадянам необхідно бути психологічно захищеними від деструктивного релігійного впливу. Проблема деструктивних культів та релігійних сект в Україні є не лише кримінальною, але й предметом наукового вивчення. Дубов Д. В., Баровська А. В. та Каздобіна Ю. К. [3, с. 60] у методичних матеріалах для державних органів описують інструменти виявлення деструктивних наративів та механізми протидії їм на рівні інформаційної політики. Кривопишина О. А. [4] фіксує специфіку соціально-психологічних механізмів впливу саме в українському контексті - з урахуванням культурних особливостей, релігійної традиції та актуального суспільно-політичного тла. Ці дослідження підтверджують: профілактика маніпулятивного впливу потребує не лише загальноосвітніх заходів, але й адаптованих до вітчизняного контексту психологічних інструментів.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ МАНІПУЛЯЦІЙ У ДЕСТРУКТИВНИХ КУЛЬТАХ ТА РЕЛІГІЙНИХ СЕКТАХ

2.1. Діагностика вихідного рівня обізнаності та індивідуально-психологічних чинників вразливості до маніпуляцій в деструктивних культурах та релігійних сектах

Емпіричне дослідження проведено на вибірці з 51 респондента із застосуванням трьох психодіагностичних методик, обґрунтованих у підрозділі 1.2. У цьому підрозділі представлено результати первинної діагностики - описову характеристику вихідного рівня локусу контролю, макіавеллізму та обізнаності респондентів. Інтерпретація виявлених закономірностей та їх статистична перевірка подані в підрозділі 2.2.

За результатами емпіричного дослідження, проведеного на вибірці з 51 респондента за класичною 29-пунктовою Шкалою локусу контролю Дж. Роттера [25] , можна зробити наступні висновки щодо сформованості локусу контролю досліджуваної групи. Розподіл вибірки за типом локусу контролю є неоднорідним: 23 особи (45,1%) демонструють інтернальний тип (бали 0-8 за шкалою Роттера), 13 осіб (25,5%) - збалансований (помірний) тип (9-15 балів), 15 осіб (29,4%) - екстернальний тип (16-23 бали). Середній показник за шкалою становить 10,82 бала ($SD = 7,28$), що відповідає нормативному діапазону та свідчить про загалом збалансований локус контролю у вибірці з тенденцією до інтернальності (середній стень 5,9). Серед респондентів з вираженою екстернальністю (стень 1-3) більшість демонструє максимальну або близьку до максимальної обізнаність щодо методів деструктивних культів та релігійних сект (9 балів), що суттєво компенсує потенційний ризик. Водночас респонденти з надмірною інтернальністю (стень 9-10) у поєднанні з низькою обізнаністю (Респонденти 6 та 19) формують специфічну вразливість - надмірна впевненість у власному контролі може перешкоджати своєчасному розпізнаванню поступового психологічного захоплення. (див. Таблицю 1, 2, 3)

Респондент	Бал за шкалою Роттера (0–23)	Стен и	Тип локусу контролю	Коментар
1	14	5,1	Помірний	Збалансований тип
2	7	6,9	Інтернал	Внутрішній контроль
3	9	6,7	Помірний	Збалансований тип
4	12	5,1	Помірний	Збалансований тип
5	15	4,5	Помірний	Збалансований тип
6	2	9,4	Інтернал	Внутрішній контроль
7	13	4,7	Помірний	Збалансований тип
8	4	9	Інтернал	Внутрішній контроль
9	11	6,1	Помірний	Збалансований тип
10	11	5,5	Помірний	Збалансований тип
11	8	6,9	Інтернал	Внутрішній контроль
12	14	4,9	Помірний	Збалансований тип
13	12	5,5	Помірний	Збалансований тип
14	7	6,9	Інтернал	Внутрішній контроль
15	20	1,8	Екстернал	Зовнішній контроль
16	22	1,4	Екстернал	Зовнішній контроль
17	3	8,8	Інтернал	Внутрішній контроль
18	19	2,8	Екстернал	Зовнішній контроль
19	2	9,4	Інтернал	Внутрішній контроль
20	21	1,2	Екстернал	Зовнішній контроль
21	4	9	Інтернал	Внутрішній контроль
22	12	5,1	Помірний	Збалансований тип
23	10	6,1	Помірний	Збалансований тип
24	4	8,8	Інтернал	Внутрішній контроль
25	19	2,2	Екстернал	Зовнішній контроль
26	1	9,8	Інтернал	Внутрішній контроль
27	22	1,6	Екстернал	Зовнішній контроль
28	20	1,8	Екстернал	Зовнішній контроль
29	4	9	Інтернал	Внутрішній контроль
30	2	9,8	Інтернал	Внутрішній контроль
31	0	10	Інтернал	Внутрішній контроль
32	21	1,8	Екстернал	Зовнішній контроль
33	6	8,2	Інтернал	Внутрішній контроль
34	17	2,8	Екстернал	Зовнішній контроль
35	3	8,8	Інтернал	Внутрішній контроль
36	2	9,2	Інтернал	Внутрішній контроль
37	21	2	Екстернал	Зовнішній контроль
38	22	1,6	Екстернал	Зовнішній контроль
39	1	9,8	Інтернал	Внутрішній контроль
40	8	7,1	Інтернал	Внутрішній контроль
41	22	1,2	Екстернал	Зовнішній контроль
42	1	9,6	Інтернал	Внутрішній контроль
43	9	5,9	Помірний	Збалансований тип
44	18	3,2	Екстернал	Зовнішній контроль

45	5	8,4	Інтернал	Внутрішній контроль
46	14	4,3	Помірний	Збалансований тип
47	7	7,1	Інтернал	Внутрішній контроль
48	21	2,2	Екстернал	Зовнішній контроль
49	3	9	Інтернал	Внутрішній контроль
50	21	2	Екстернал	Зовнішній контроль
51	6	7,1	Інтернал	Внутрішній контроль

Таблиця 1. Результати респондентів опитувальника «Локус контролю»

Дж.Роттера.

Показник	Середнє (М)	SD	Мін.	Макс.	Стени М
Загальний бал (0–23, екстернальність)	10.82	7.28	0	22	5,9

Таблиця 2. Середні значення, SD та діапазон загального балу за І–Е шкалою

Роттера, отриманих респондентами.

Тип локусу контролю	Діапазон балів	К-сть осіб	Відсоток (%)
Інтернали	0–8	23	45.1%
Збалансований (помірний) тип	9–15	13	25.5%
Екстернали	16–23	15	29.4%

Таблиця 3. Розподіл 51 респондента за типом локусу контролю.

За результатами авторського опитувальника на тему обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах, можна зробити наступні висновки. Високий рівень обізнаності (8-9 балів): більшість опитаних - 34 особи (приблизно 67% вибірки) - продемонстрували високий рівень критичного мислення. Ці респонденти мають глибоке розуміння механізмів психологічного впливу, що значно знижує ризики потрапити під вплив маніпуляторів у деструктивних культах чи релігійних сектах. Середній рівень обізнаності (5-7 балів): значна частина групи - 14 осіб (приблизно 27% вибірки) - перебуває у «пограничному стані». Хоча вони здатні розпізнавати очевидні загрози, більш тонкі психологічні маніпуляції все ще можуть бути небезпечними. У цих респондентів наявне критичне мислення, проте в стресових ситуаціях емоції можуть взяти гору над раціональністю. Низький рівень обізнаності (0-4 бали): до «групи ризику» потрапили 3 особи (приблизно 6% вибірки). Їхні уявлення про

секти базуються на застарілих стереотипах. Доброзичливість та відкритість цих респондентів можуть бути використані вербувальниками як вразливість. У цілому досліджувана група демонструє високий рівень стійкості до деструктивного впливу, однак третина респондентів (близько 33%) потребує додаткової просвітницької роботи. Суми правильних відповідей респондентів за цим опитувальником можна переглянути на таблиці 4; розподіл балів на рисунку 1.

Респонденти	Сума правильних відповідей
1	7
2	7
3	9
4	8
5	8
6	3
7	9
8	9
9	3
10	8
11	9
12	9
13	6
14	9
15	5
16	9
17	8
18	9
19	6
20	9
21	9
22	8
23	8
24	8
25	8

26	9
27	9
28	7
29	9
30	7
31	9
32	6
33	9
34	8
35	9
36	9
37	7
38	9
39	9
40	8
41	9
42	8
43	0
44	9
45	9
46	7
47	7
48	7
49	7
50	7
51	9

Таблиця 4. Результати респондентів Авторського опитувальника на тему обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах.

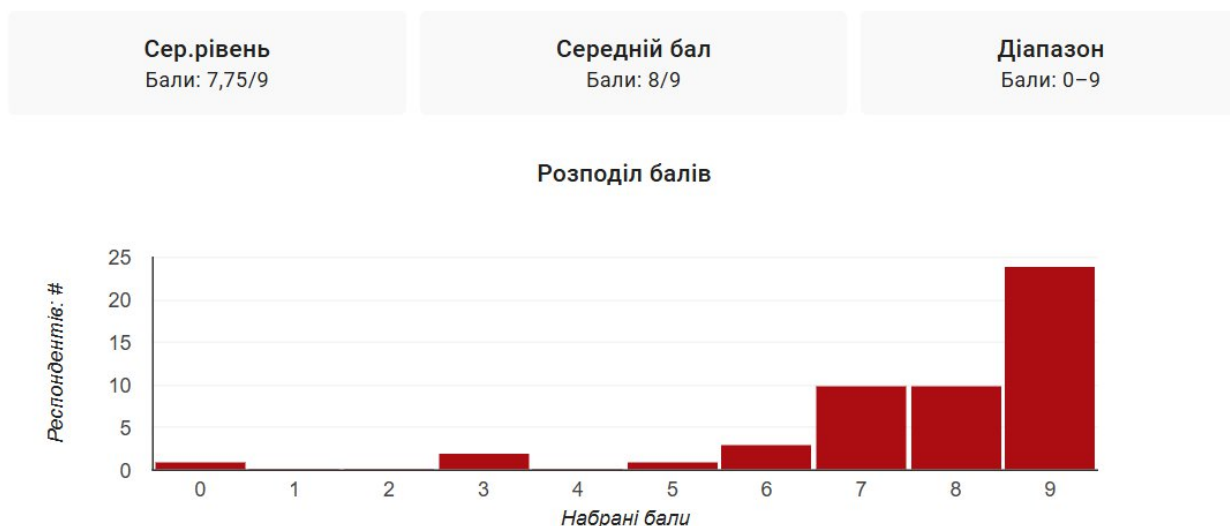

Рисунок 1. Розподіл балів, набраних респондентами Авторського опитувальника на тему обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах.

За результатами емпіричного дослідження рівня макіавеллізму (методика Mach-IV), середній показник макіавеллізму по всій вибірці становить 77,90 балів, що знаходиться в діапазоні середніх значень. Це свідчить про те, що досліджувана група в цілому характеризується адаптивним прагматизмом. На таблиці 5 можна побачити результати, отримані за тестом Шкала макіавеллізму Mach-IV. Респонденти не схильні до надмірного цинізму чи нехтування моральними нормами, проте здатні проявляти гнучкість у соціальній взаємодії та використовувати маніпулятивні тактики ситуативно, коли це видається їм необхідним для захисту власних інтересів. Частотний аналіз дозволив виділити три групи респондентів: з середнім (72,5% респондентів), низьким (21,6%) та високим (5,9%) рівнями макіавеллізму (див. Таблиці 6, 7). Особи з середнім рівнем макіавеллізмом виявились домінуючою частиною вибірки. Ці особи володіють гнучкими соціальними навичками. Вони здатні розпізнавати маніпуляції з боку інших та можуть використовувати елементи впливу, проте це не є їхньою основною стратегією комунікації. Їхня поведінка залежить від контексту ситуації, а не від стійкої особистісної установки на ігнорування етики. 21,6% респондентів мають

низький рівень макіавеллізму - вони характеризується високим рівнем довіри до оточуючих, емпатією та орієнтацією на чесність у стосунках, такі особи можуть бути менш захищеними від соціального тиску та маніпуляцій з боку інших через схильність ідеалізувати людську природу [21]. Незначний відсоток вибірки (5,9%) мають високий рівень макіавеллізму. Ці особи схильні до емоційної відчуженості, прагматичного використання інших людей для досягнення власних цілей та переконання, що «мета виправдовує засоби». Якісний аналіз профілю відповідей. Аналіз відповідей за 7-бальною шкалою Лікерта виявив тенденцію до «центрування» поглядів. Найчастіші відповіді - «Дещо згоден» (24,7%) та «Згоден» (19,8%). Респонденти намагаються уникати крайніх проявів як повної довіри, так і категоричного цинізму. Такий профіль відповідей свідчить про соціальну обережність групи та бажання виглядати виваженими у своїх судженнях (ефект соціальної бажаності), або ж про дійсну зрілість поглядів, яка передбачає відмову від юнацького максималізму в оцінці людської природи. Досліджувана група характеризується соціальною компетентністю. Більшість учасників успішно балансують між дотриманням соціальних норм та прагматичним досягненням успіху. Вони не є «істинними макіавеллістами» (холодними маніпуляторами), але й не проявляють ознак соціальної наївності. Такий рівень макіавеллізму є оптимальним для ефективного функціонування в сучасному конкурентному середовищі.

Респондент	Бали, показники макіавеллізму
1	89
2	77
3	84
4	86
5	96
6	86
7	95
8	59
9	78
10	86
11	82
12	69
13	80
14	77
15	67

16	76
17	76
18	78
19	85
20	86
21	84
22	71
23	79
24	80
25	71
26	79
27	81
28	72
29	83
30	79
31	75
32	82
33	70
34	69
35	75
36	75
37	81
38	65
39	84
40	68
41	69
42	93
43	60
44	84
45	86
46	75
47	73
48	68
49	75
50	90
51	65

Таблиця 5. Результати респондентів опитувальника Шкала макіавеллізму (Mach-IV) | Схильність людини маніпулювати іншими або розпізнавати маніпулятивні стратегії.

Група	N (К-сть)	Середнє (Mean)	Стандартне відхилення (SD)	Мін.	Макс.
Загальна вибірка	51	77.90	8.45	59	96

Таблиця 6. Середнє значення, стандартне відхилення та діапазон балів, отриманих респондентами опитувальника Шкала макіавеллізму (Mach-IV).

Рівень	Діапазон балів	Кількість осіб	Відсоток (%)
Низький	< 70	11	21.6%
Середній	70 - 90	37	72.5%
Високий	> 90	3	5.9%

Таблиця 7. Розподіл відповідей респондентів за рівнями вираженості макіавеллізму опитувальника Mach-IV.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах

На основі описової діагностики, представленої в підрозділі 2.1, здійснено типологічний аналіз вибірки, статистичну перевірку відмінностей між профільними типами та інтерпретацію виявлених закономірностей у контексті теоретичних моделей маніпулятивного впливу.

Типологічний аналіз психологічних профілів респондентів

На підставі комплексного поєднання трьох діагностичних показників (рівня макіавеллізму, типу локусу контролю та рівня обізнаності) у вибірці виокремлено чотири профільні типи, що відрізняються ступенем захищеності від маніпулятивного впливу (див. Таблицю 8)

Тип	Назва профілю	Критерії	N	%
1	Максимально стійкий	Mach-IV $\geq$ 75, Обізнаність $\geq$ 8	24	47,1%
2	Стійкий з компенсацією	Mach-IV < 75, Обізнаність $\geq$ 8	10	19,6%
3	Помірно вразливий	Обізнаність 6–7 (незалежно від ін.)	13	25,5%
4	Виражено вразливий	Обізнаність $\leq$ 5	4	7,8%

Таблиця 8. Розподіл вибірки за профільними типами (N = 51)

Тип 1. Максимально стійкий профіль (N = 24; 47,1%)

Найчисленніша група. Характеризується поєднанням помірно-високого макіавеллізму ($M = 82,5$, $SD = 6,1$), нормативного або інтернального локусу контролю ($M = 9,0$ за шкалою Роттера) та максимальної або близької до максимальної обізнаності ($M = 8,7$ з 9). Прагматична орієнтація особистості виконує тут функцію захисного скептицизму: особи з вищими показниками Mach-IV демонструють більш виражену насторогу щодо намірів оточуючих [23], що у поєднанні з обізнаністю про конкретні техніки впливу утворює потужний бар'єр. Навіть прийом «бомбардування любов'ю» сприймається такими респондентами як потенційна маніпуляція, а не щира турбота. До цієї групи належать респонденти 3, 4, 5, 7, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 35, 36, 39, 42, 44, 45.

Тип 2. Стійкий профіль з компенсацією ($N = 10$; 19,6%)

Група характеризується нижчим рівнем макіавеллізму ($M = 67,6$, $SD = 3,7$), що свідчить про підвищену довіру та просоціальну орієнтацію - типову мішень для техніки love-bombing. Однак висока обізнаність ($M = 8,6$) ефективно компенсує цей фактор ризику: поінформованість про механізми психологічного захоплення дозволяє розпізнати маніпуляцію навіть за умов природної довірливості. Це підтверджується даними А. Стейн, яка показала, що обізнаність є потужнішим предиктором захищеності, ніж рівень довіри сам по собі. До цієї групи належать респонденти 8, 12, 22, 25, 33, 34, 38, 40, 41, 51 [30, с.304].

Тип 3. Помірно вразливий профіль ($N = 13$; 25,5%)

Середній рівень обізнаності ($M = 6,8$ з 9) залишає цих респондентів у зоні помірного ризику: вони здатні розпізнавати грубі маніпулятивні прийоми, але залишаються чутливими до більш тонких технік поступового втягнення («нога в дверях»). Характерно, що бімодальний розподіл за локусом контролю у цій групі ($M = 12,7$) свідчить про наявність як помірних інтерналів, так і екстерналів. Особливу увагу привертають респонденти з вираженою інтернальністю та обізнаністю на рівні 6–7 балів (респонденти 2, 19): надмірна впевненість у власному контролі може перешкоджати своєчасному розпізнаванню поступового психологічного захоплення, оскільки формує хибне когнітивне викривлення щодо

власної невразливості. До цієї групи належать респонденти 1, 2, 13, 19, 28, 30, 32, 37, 46, 47, 48, 49, 50.

Тип 4. Виражено вразливий профіль (N = 4; 7,8%)

Найменш чисельна, але найбільш тривожна група. Ключова характеристика - критично низький рівень обізнаності (M = 2,8 з 9). Показово, що рівень макіавеллізму та локус контролю в цій групі суттєво варіюються (Mach M = 72,8, SD = 11,5), що підтверджує: низька обізнаність є самостійним фактором ризику незалежно від інших особистісних характеристик. Найбільш уразливим є Респондент 43 (Mach = 60, Роттер = 9, Обізнаність = 0): повна відсутність критичного фільтру щодо маніпулятивних технік у поєднанні з підвищеною просоціальністю робить цього респондента класичною мішенню на початковому етапі вербування. До цієї групи також належать респонденти 6, 9, 15.

Статистична перевірка профільних відмінностей

Для перевірки того, чи є виявлені відмінності між типами статистично значущими, застосовано критерій Краскела-Уолліса (непараметричний аналог дисперсійного аналізу). Результати наведено в таблиці 9.

Змінна	N	p-значення	Висновок
Mach-IV	23,03	< 0,001	Значущі відмінності
Локус контролю	3,43	0,329	Не значущі
Обізнаність	38,68	< 0,001	Значущі відмінності

Таблиця 9. Результати критерію Краскела-Уолліса для змінних у чотирьох профільних типах

Отже, профільні типи значуще розрізняються за рівнем макіавеллізму (N = 23,03, $p < 0,001$) та обізнаності (N = 38,68, $p < 0,001$). Локус контролю сам по собі не є значущим диференціюючим чинником між типами ($p = 0,329$), що узгоджується з відсутністю парних кореляцій та підкреслює роль обізнаності як провідного захисного фактора.

Додатково, порівняння обізнаності між респондентами низького ризику (типи 1-2, N = 34) та високого ризику (типи 3-4, N = 17) за U-критерієм Манна-Уїтні виявило надзвичайно значущу різницю: $U = 578$, $p < 0,001$. Середня обізнаність у групі низького ризику становить 8,68 бала, у групі високого ризику - 5,82 бала. Це є переконливим статистичним підтвердженням того, що обізнаність є потужнішим захисним фактором, ніж рівень макіавеллізму чи тип локусу контролю.

Для перевірки гіпотези про взаємозв'язок між індивідуально-психологічними особливостями респондентів (схильністю до маніпуляцій, локусом контролю) та рівнем обізнаності щодо методів впливу в деструктивних культах та релігійних сектах було застосовано непараметричний коефіцієнт кореляції Спірмена (r_s).

$r_s = 1 - (6 \cdot \sum d^2) / (n(n^2 - 1))$ де:

r_s - коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (діапазон від -1 до +1);

d - різниця між рангами відповідних значень двох змінних для одного респондента ($d = \text{rank}(X) - \text{rank}(Y)$);

$\sum d^2$ - сума квадратів усіх таких різниць по вибірці;

n - кількість спостережень у вибірці ($n = 51$).

Вибір непараметричного критерію зумовлений тим, що розподіл показників не відповідає нормальному (зокрема, шкала обізнаності демонструє виражений негативний ексцес з накопиченням значень у верхній частині діапазону). Аналіз проводився для трьох пар змінних при $N = 51$ та рівні значущості $\alpha = 0,05$. Результати можна переглянути на таблиці 10.

Пара змінних	r _s	p-значення	Інтерпретація
Mach-IV × Локус контролю (екстернальність)	-0,101	0,479	Не значущий
Mach-IV × Обізнаність	-0,004	0,980	Не значущий
Локус контролю × Обізнаність	-0,085	0,554	Не значущий

Таблиця 10. Результати кореляційного аналізу Спірмена (N = 51)

Отримані результати свідчать про відсутність статистично значущих лінійних кореляцій між досліджуваними змінними при N = 51. Жодна з трьох пар не досягає порогу значущості ($p > 0,05$). Це означає, що показники макіавеллізму, локусу контролю та обізнаності функціонують відносно незалежно один від одного в межах вибірки, а не утворюють єдиного «синдрому вразливості» за лінійною моделлю.

Відсутність значущих кореляцій узгоджується з сучасними дослідженнями, де показано, що вразливість до деструктивних культів та релігійних сект є мультифакторним феноменом і залежить від поєднання, а не лінійної суми окремих рис [30; 26]. Зокрема, екстернальний локус контролю сам по собі не підвищує ризику - якщо він поєднується з високою обізнаністю, ризик компенсується. Це пояснює відсутність прямого зв'язку між парними змінними.

Проведений емпіричний аналіз психологічних механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах на вибірці з 51 респондента, здійснений за допомогою комплексу психодіагностичних методик (Шкала макіавеллізму Mach-IV Р. Крісті та Ф. Гейза, класична 29-пунктова Шкала локусу контролю Дж. Роттера та авторська анкета), дозволив комплексно оцінити рівень обізнаності щодо деструктивних методів впливу та визначити індивідуально-психологічні чинники вразливості особистості.

Отримані результати підтверджують гіпотезу дослідження: сучасне суспільство демонструє достатньо високий рівень обізнаності щодо проблеми

маніпуляцій у деструктивних культах та релігійних сектах, водночас схильність до втягнення суттєво опосередковується індивідуально-психологічними особливостями, зокрема рівнем макіавеллізму та локусом контролю.

Аналіз індивідуальних профілів виявляє, що локус контролю виконує роль важливого модератора вразливості до деструктивних впливів, однак його вплив є неоднозначним та залежить від поєднання з іншими показниками. Виражена екстернальність є потенційним фактором ризику, оскільки особи з екстернальним локусом схильні атрибутувати події зовнішнім силам, що може підвищувати їх сприйнятливість до груп, які пропонують зовнішні пояснення. Розуміння ситуативних факторів вразливості відображають і результати авторського опитувальника: 82,4% респондентів правильно визначили, що найбільш вразливою людина стає під час серйозних життєвих змін та криз ідентичності, а не через низький інтелект чи надлишок вільного часу (див. рис. 2).

У який період життя людина стає найбільш вразливою до впливу деструктивних груп?

41 правильна відповідь із 51

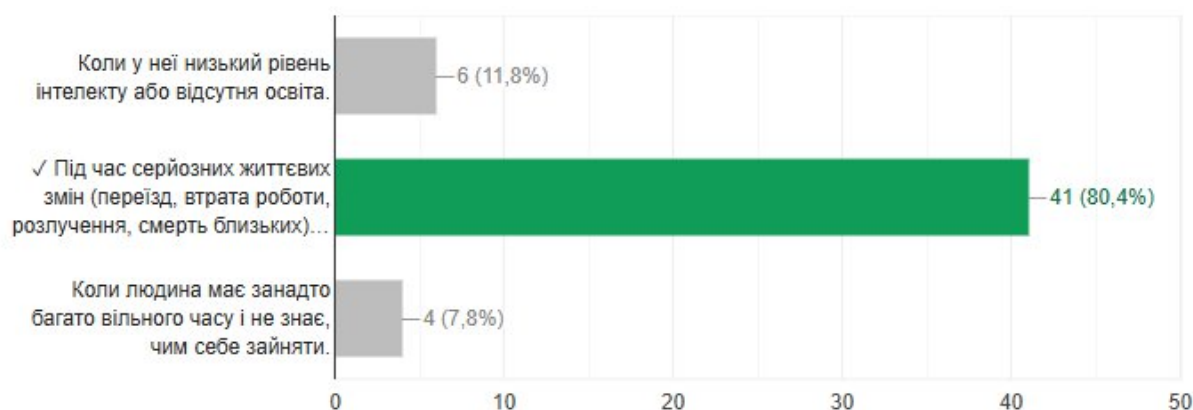

Рисунок 2. Розподіл відповідей на запитання про період найбільшої вразливості до впливу деструктивних груп.

Цей результат узгоджується з теорією прив'язаності Боулбі [8, с. 428]: кризові ситуації (втрата роботи, розлучення, смерть близьких) різко підвищують потребу в зовнішній опорі та визначеності, якими і маніпулюють рекрутери деструктивних культів та релігійних сект. Проте у вибірці більшість респондентів з вираженою

екстернальністю демонструють максимальну або близьку до максимальної обізнаність (9 балів), що компенсує цей фактор ризику. Респонденти з максимальною інтернальністю та відносно низькою обізнаністю (3 та 6 балів відповідно) демонструють специфічну вразливість: надмірна впевненість у власному контролі може перешкоджати своєчасному розпізнаванню поступового психологічного захоплення.

Аналіз даних демонструє, що обізнаність про методи впливу є найбільш потужним та універсальним захисним фактором у вибірці. Це підтверджується і результатами авторського опитувальника: 82,4% респондентів відкидають поширений міф про те, що люди з вищою освітою та високим інтелектом не можуть потрапити під вплив деструктивного культу чи релігійної секти. Однак 17,6% (9 осіб) вважають це твердження вірним, що свідчить про наявність хибного відчуття невразливості - одного з ключових факторів ризику, оскільки саме переконаність у власній стійкості знижує пильність і критичне ставлення до поступового психологічного захоплення. (див.рис.3)

Оцініть твердження: «Люди з вищою освітою та високим рівнем інтелекту не можуть потрапити під вплив деструктивного культу».

42 правильна відповідь із 51

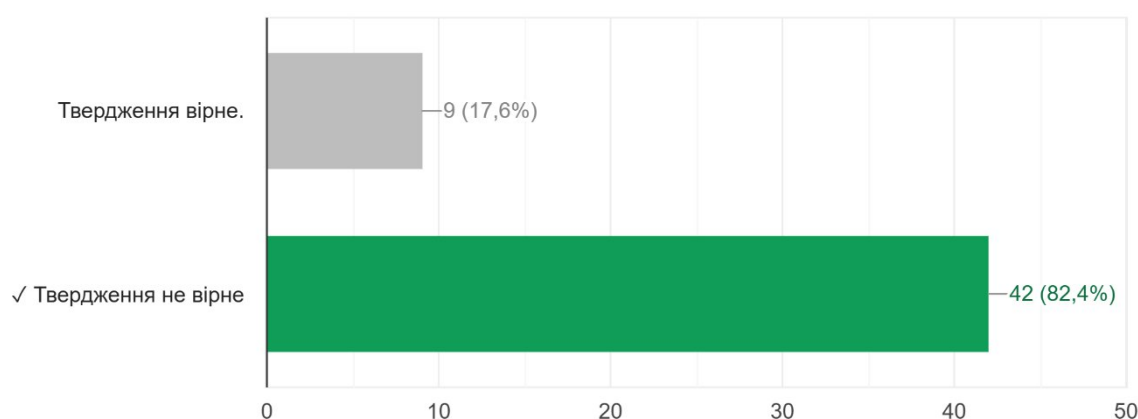

Рисунок 3. Розподіл відповідей на твердження про захищеність освічених людей від впливу культів.

Максимальна обізнаність (9 балів) ефективно компенсує як низький макіавеллізм, так і виражену екстернальність, натомість низька обізнаність (0–3 бали) є критичним фактором ризику незалежно від рівня макіавеллізму та локусу контролю.

Найбільш вразливими у вибірці є респонденти з поєднанням низького макіавеллізму та низької обізнаності (Респондент 43), а також респонденти з низькою обізнаністю та вираженою екстернальністю (Респондент 15). Натомість найбільш стійкими є респонденти з поєднанням помірно-високого макіавеллізму, нормативної або вираженої інтернальності та максимальної обізнаності (Респонденти 3, 7, 21, 26, 29, 31, 39).

Найбільш уразливими до «love bombing» [15, с. 53; 30, с. 11] виявилися респонденти 4 типу (виражено вразливі: Респонденти 6, 9, 15, 19, 43). Водночас результати авторського опитувальника засвідчують, що переважна більшість вибірки (82,4%) коректно ідентифікує love bombing як техніку надмірної уваги та лестощів, спрямовану на зниження критичності мислення, а не як щирі турботи. Показово, що 15,7% респондентів (8 осіб) сприйняли love bombing як щирий прояв турботи - саме ця підгрупа найбільш схильна стати мішенню на початковому етапі вербування, оскільки не розпізнає маніпулятивного характеру надмірної уваги. (див. рис. 4).

Що, на вашу думку, означає термін «бомбардування любов'ю» (love bombing), який часто використовують вербувальники?

42 правильна відповідь із 51

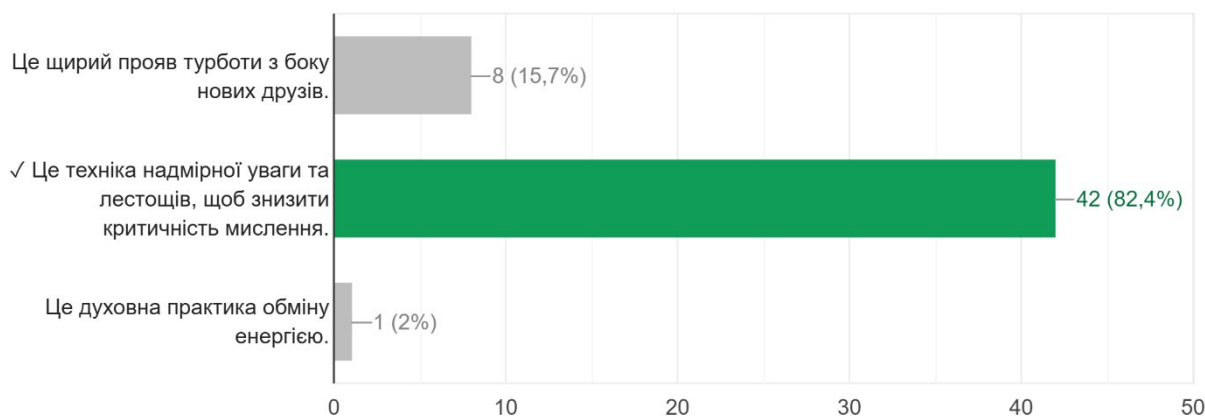

Рисунок 4. Розподіл відповідей на запитання про зміст техніки «love bombing».

Техніка поступового втягнення особливо ефективна щодо респондентів з помірно вразливим профілем 3 типу (Респонденти 1, 13, 28, 30, 32, 37, 46–50). Конкретним прикладом цієї техніки є вербування через нейтральні активності - курси мов, музики чи бізнес-тренінги, що поступово набувають релігійного характеру. Більшість респондентів розпізнає в подібній ситуації потенційну небезпеку (див рис. 5).

Вас запрошують на курси англійської мови, уроки гітари, або бізнес-тренінг. Згодом викладачі все більше починають говорити про Бога, духовність, просвітлення. На вашу думку, що відбувається? Чи є тут небезпека?

 Копіювати діаграму

40 правильна відповідь із 51

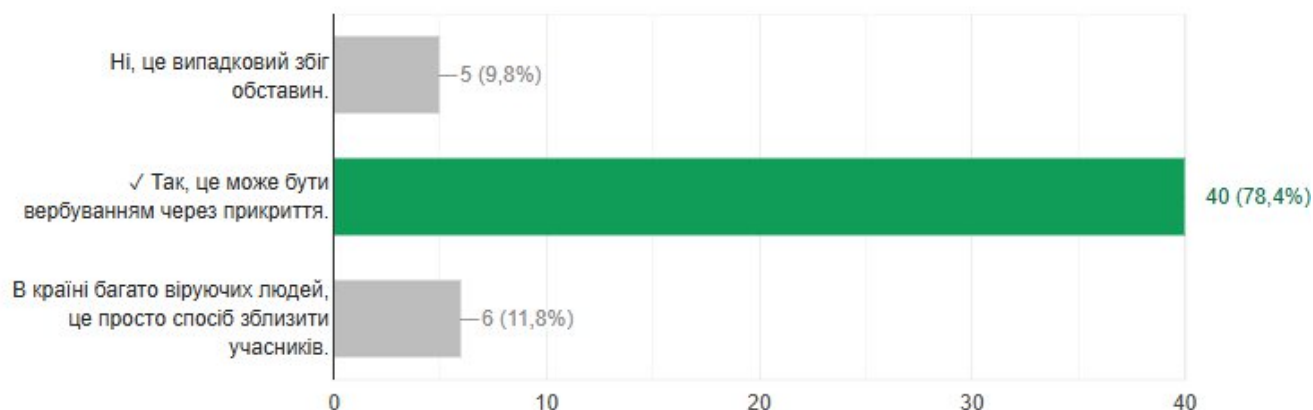

Рисунок 5. Розподіл відповідей на запитання про вербування через прикриття нейтральної діяльності

Саме ця техніка є найнебезпечнішою для респондентів 3 типу з середнім рівнем обізнаності: вони здатні розпізнати явні ознаки секти, але не помічають поступового, розтягнутого в часі переходу від нейтрального контексту до ідеологічного контролю. Індукція провини та страх найбільше впливає на респондентів з вираженою інтернальністю (стени 9-10) та низькою обізнаністю - Респонденти 6 та 19. Механізм індукції провини наочно ілюструє запитання авторського опитувальника про реакцію на нездійснене пророцтво лідера: переважна більшість респондентів розпізнала цей прийом як маніпуляцію та спробу уникнути відповідальності. Частина респондентів, що обрала варіанти «погодитися з лідером» або «відчути власну провину», демонструє класичну реакцію осіб з вираженою інтернальністю у сфері невдач - надмірне самозвинувачення створює ґрунт для культового наративу «ти сам винен у своїх проблемах». (див. рис. 6)

Лідер зробив передбачення (наприклад, про кінець світу або політичну подію), яке не справилось. Після цього він заявляє, що насправді "все так і було задумано", це була "перевірка віри" або члени групи "недостатньо молилися". Ваші дії?

44 правильна відповідь із 51

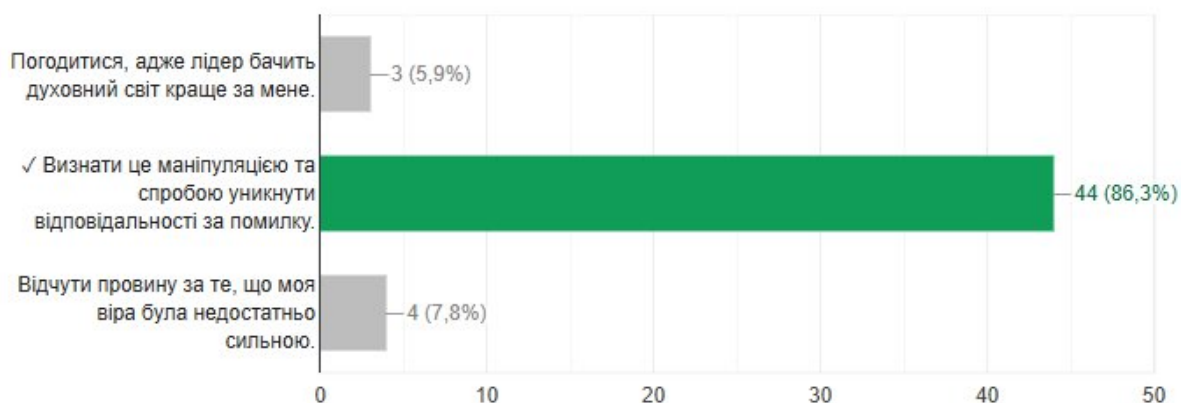

Рисунок 6. Розподіл відповідей на запитання про нездійснене пророцтво лідера

Надмірне самозвинувачення створює ґрунт для класичного культового наративу «ти сам винен у своїх проблемах». Найстійкішими виявилися респонденти типу 1 (Максимально стійкий профіль). Поєднання помірно-високого макіавеллізму (скептичність), вираженої інтернальності та максимальної обізнаності (9 балів) створює потужний захисний бар'єр.

У сучасній науковій літературі виділяють кілька ключових механізмів деструктивного впливу. Ці механізми не існують окремо - вони взаємодіють у рамках ВІТЕ-моделі Стівена Хассана. Найпоширенішими та найефективнішими серед них є любовне бомбардування «love bombing» - надмірна увага, похвала та емоційна підтримка на початковому етапі залучення [13]; ізоляція від попереднього соціального оточення - поступове відмежування від родини, друзів і колишніх цінностей; індукція провини та страху - створення відчуття особистої провини за «гріхи» минулого та страху перед покаранням чи втратою групи; когнітивний дисонанс та реформування мислення - систематичне створення внутрішнього

конфлікту з подальшим його «вирішенням» через прийняття нової ідеології; чорнобіле мислення - формування світогляду, де група є єдиним джерелом істини; а також контроль ідентичності - поступова заміна старої ідентичності новою («я - обраний», «я - частина божественного плану») [15, с. 53; 16]. Схильність особистості до беззаперечного підпорядкування авторитету в умовах групового тиску є не аномалією, а задокументованою психологічною закономірністю. Класичні експерименти Мілграма з підкорення авторитету [22, с. 5] показали, що до 65% людей здатні виконувати потенційно шкідливі накази лише тому, що наказ виходить від особи, наділеної символами авторитету - без будь-якого фізичного примусу. Пратканіс та Аронсон [24, с. 9] описують, як пропагандистські техніки систематично послаблюють критичне мислення, формуючи залежність від зовнішнього джерела оцінок реальності. Зімбардо [31, с. 5] у концепції «ефекту Люцифера» демонструє, що потрапляння у деструктивне середовище здатне поступово трансформувати поведінку навіть психологічно здорових людей - за умови систематичного групового тиску, ролевого закріплення та ізоляції від зовнішнього контексту. Саме цим пояснюється, чому профіль типу 3 (помірно вразливий) є таким чисельним у вибірці: ситуативні фактори середовища можуть подолати особистісну стійкість навіть за середнього рівня обізнаності. Психологічним підґрунтям цього механізму є теорія когнітивного дисонансу Леона Фестінгера [12, с. 3], яка описує стан психологічного дискомфорту, що виникає, коли людина одночасно утримує суперечливі переконання або коли її дії розходяться з її цінностями. Деструктивні культи та релігійні секти цілеспрямовано провокують цей стан - наприклад, примушуючи адепта публічно відректися від сім'ї або пожертвувати майном, - а потім пропонують «єдиний вихід» у вигляді повного прийняття групової ідеології. Після публічно скоєної дії людині психологічно легше виправдати її прийнятністю, ніж визнати себе жертвою маніпуляції.

Аналіз індивідуальних профілів 51 респондента показав чіткий зв'язок між рівнем вразливості та чутливістю саме до цих механізмів. Найбільш уразливими

до «love bombing» [15, с. 53; 30, с. 11] виявилися респонденти 4 типу (виражено вразливі: респонденти 6, 9, 15, 19, 43). Для них характерне поєднання низького макіавеллізму (висока довіра та емпатія), низької обізнаності (0-6 балів) та екстернального або надмірно інтернального локусу контролю. Респондент 43 (макіавеллізм 60 балів, обізнаність 0 балів) є класичним прикладом: відсутність будь-якого критичного фільтру робить його ідеальною мішенню для початкової фази «емоційного захоплення». Техніка поступового втягнення особливо ефективна щодо респондентів з помірно вразливим профілем 3 типу (респонденти 1, 13, 28, 30, 32, 37, 46-50). Середній рівень обізнаності (6-7 балів) дозволяє розпізнавати грубі маніпуляції, але не помічати повільне, поступове підвищення вимог і зобов'язань. Індукція провини та страх найбільше впливає на респондентів з вираженою інтернальністю у сфері невдач ($I_n=7-9$) - респонденти 2, 6, 19. Надмірне самозвинувачення створює ґрунт для класичного культового наративу «ти сам винен у своїх проблемах, лише група може тебе очистити». Когнітивний дисонанс і контроль ідентичності найнебезпечніші для осіб з поляризованим локусом контролю щодо здоров'я (фаталісти або гіпер-відповідальні). Респонденти, які вважають хворобу «кармою» або «енергетичним блоком» (39,2 % вибірки), легко приймають культові пояснення як «єдиноправильні». Найстійкішими до всіх перелічених механізмів виявилися респонденти типу 1 (максимально стійкий профіль). Поєднання помірно-високого макіавеллізму (скептичність), високої інтернальності та максимальної обізнаності (9 балів) створює потужний захисний бар'єр. Навіть «love bombing» сприймається ними як потенційна маніпуляція, а не щира турбота. Таким чином, результати емпіричного дослідження доводять: обізнаність про конкретні механізми маніпуляції є найпотужнішим універсальним захисним фактором, який здатен компенсувати навіть низький макіавеллізм і екстернальний локус контролю. Водночас низька обізнаність робить будь-який інший психологічний профіль вразливим. Зведена порівняльна характеристика чотирьох профільних типів зображена на таблиці 11.

Показник	Тип 1 Макс. стійкий N=24 (47,1%)	Тип 2 Стійкий компенс. N=10 (19,6%)	Тип 3 Помірно вразливий N=13 (25,5%)	Тип 4 Виражено вразливий N=4 (7,8%)
Mach-IV, M (SD)	82,5 (6,1)	67,6 (3,7)	75,5 (-)	72,8 (11,5)
Локус контролю (Роттер), M	9,0	10,5	12,7	11,2
Обізнаність (0–9), M	8,7	8,6	6,8	2,8
Переважає ЛК	Інтернальний	Змішаний	Змішаний	Змішаний
Чутливість до love bombing	Низька	Компенсована	Помірна	Висока
Ступінь захищеності	Максимальний	Достатній	Недостатній	Критичний

Таблиця 11. Зведена порівняльна характеристика чотирьох профільних типів за ключовими показниками.

Отримані дані підтверджують гіпотезу дослідження повністю: сучасне суспільство загалом обізнане про проблему деструктивних культів та релігійних сект, проте індивідуально-психологічні особливості (передусім рівень макіавеллізму, локус контролю та глибина знань про конкретні техніки впливу) визначають реальний рівень ризику втягнення. Це відкриває перспективи для цілеспрямованої психопрофілактичної роботи, орієнтованої не на загальні лекції, а на адресне підвищення обізнаності саме тих механізмів, до яких конкретна людина найбільш чутлива.

2.3. Практичні рекомендації щодо профілактики та протидії маніпулятивному впливу

Ефективність протидії маніпулятивному впливу безпосередньо залежить від поєднання превентивних заходів (профілактики) та активних стратегій психологічного захисту. Саме тому на підставі результатів проведеного емпіричного дослідження було розроблено комплекс практичних рекомендацій, що охоплюють три рівні: індивідуальний, груповий та суспільний.

Рекомендації для осіб з профілем типу 3 (помірно вразливі; 25,5% вибірки):

Ця найбільш чисельна група ризику характеризується «прогалинами» в обізнаності на рівні середніх балів (6-7 з 9). Дослідження показало: вони здатні розпізнавати явні маніпуляції, але не помічають поступового втягнення, поступове підвищення зобов'язань і соціальний тиск. Тому рекомендується: цільове навчання поступового втягнення: освітні матеріали мають акцентуватися не на «класичних» образах сект, а на механізмах поступового зміщення кордонів, характерних для сучасних онлайн-спільнот та нових релігійних рухів. Цільова аудиторія: студенти, особи у стані кризи ідентичності (перехідний вік, втрата роботи, розлучення), оскільки ситуативне зниження критичності підвищує ризик для цієї групи.

Рекомендації для осіб з профілем типу 4 (виражено вразливі; 7,8% вибірки):

Статистичний аналіз підтвердив: низька обізнаність ($M = 2,8$) є критичним фактором ризику незалежно від рівня макіавеллізму та локусу контролю. Профіль типу 4 характеризується відсутністю базових знань про механізми психологічного захоплення. Для цієї групи першочерговою є не корекція особистісних рис, а підвищення рівня обізнаності.

Рекомендації для осіб з профілем типу 2 (стійкий з компенсацією; 19,6% вибірки): особи з низьким макіавеллізмом ($M = 67,6$), чия захищеність забезпечується виключно за рахунок обізнаності, є «умовно стійкими»: їхній захист ефективний лише до тих пір, поки обізнаність залишається актуальною. Оскільки методи вербування еволюціонують (особливо в цифровому середовищі),

рекомендується регулярно оновлення знань, щоб знання про техніки впливу залишалися актуальними.

Для осіб з низьким рівнем макіавеллізму (менше 70 балів за шкалою Mach-IV) рекомендується регулярно проходження короткострокових психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток навичок розпізнавання маніпуляцій та підвищення соціальної настороженості. Програма має включати: вправи на критичний аналіз комунікації, техніки асертивної поведінки та встановлення особистих кордонів, когнітивно-поведінкові вправи для корекції надмірної емпатії та ідеалізації інших людей. Для респондентів із поляризованим локусом контролю щодо здоров'я (фаталістичний тип) доцільно проводити психокорекційну роботу з метою формування внутрішнього локусу контролю через освітні модулі. Рекомендується використання методики Дж. Роттера як скринінгового інструменту під час первинного консультування.

Реалізація запропонованих рекомендацій дозволить знизити кількість осіб, що потрапляють у «групу ризику», підвищити загальний рівень психологічної стійкості населення та сформувати культуру критичного ставлення до будь-яких груп, що пропонують «швидке вирішення» екзистенційних проблем. Їх системне впровадження дозволить суттєво знизити ризик маніпулятивного впливу деструктивних культів та сект у сучасному українському суспільстві.

З метою профілактики маніпулятивного впливу та формування психологічної стійкості особистості було розроблено і проведено тренінг «Психологічна безпека та стійкість до маніпулятивного впливу». Тренінг реалізовувався у форматі інтерактивного групового заняття. Тренінг переслідував три основні цілі: навчити учасників розпізнавати маніпулятивні прийоми у спілкуванні; ознайомити з трикутником Карпмана; сформувати навички здорової комунікації та самозахисту. Заняття розпочалося з представлення теоретичного визначення маніпуляції. Щоб учасники змогли пов'язати абстрактні концепції з особистим досвідом, було проведено міні-обговорення. Присутні заповнювали шаблони з незавершеними реченнями: «Я розумію, що мною маніпулюють, коли відчуваю...» та «Для мене

"маніпуляція" - це...». Далі відбулася інтерактивна вправа «Бінго Злови маніпулятора», під час якої учасники отримували картки з типовими маніпулятивними фразами та відзначали ті, які вони чули на свою адресу або на адресу близьких протягом останнього року. Результати наочно продемонстрували, що маніпуляції - це щоденна реальність: більшість відзначила три і більше фраз, що свідчить про системний характер такого впливу в соціумі. Продовженням став розгляд основних типів маніпуляцій, що застосовуються в деструктивних групах та у повсякденному спілкуванні. Учасникам було представлено шість ключових типів маніпулятивних прийомів, такі як виклик почуття провини, страх, тиск через любов, газлайтинг, узагальнення та знецінення. Одразу після цього знання було закріплено у практичній вправі «Розпізнай маніпуляцію», де учасники аналізували конкретні фрази з карток «Бінго» та визначали тип маніпуляції, який вони демонструють. Наступним кроком було ознайомлення учасників із психологічною концепцією трикутника Карпмана - моделлю, що описує механізми токсичної взаємодії між людьми під час конфліктів. Щоб «прожити» ролі трикутника Карпмана та усвідомити, як виглядають ці позиції у спілкуванні було розіграно рольову вправу: троє добровольців розігрували ситуації, приміряючи на себе позиції Жертви, Агресора та Рятівника. Після розігрування ситуацій учасники мінялися ролями, що дозволяло кожному отримати досвід перебування в різних позиціях трикутника. Обговорення після вправи включало такі питання: у якій ролі учасникам було найкомфортніше; у якій - найважче; які думки та емоції виникали під час гри; чи були моменти, коли учасники хотіли «вийти» з ролі. Це обговорення сприяло глибшому усвідомленню власних психологічних патернів взаємодії та формуванню мотивації до зміни деструктивних моделей поведінки. За результатами тренінгу учасники продемонстрували суттєве підвищення рівня обізнаності щодо маніпулятивних прийомів у спілкуванні, розвинули навички розпізнавання маніпулятивних прийомів, це дозволяє потенційним жертвам вчасно ідентифікувати деструктивний вплив на ранніх стадіях вербування. Ознайомлення з трикутником Карпмана дозволило учасникам розпізнати типові динаміки влади та контролю, що характерні для деструктивних груп.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню психологічних механізмів маніпуляції у деструктивних культах та релігійних сектах і визначенню індивідуально-психологічних чинників, що зумовлюють вразливість особистості до маніпулятивного впливу в умовах сучасного українського суспільства. Відповідно до поставлених завдань за результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

Теоретичне обґрунтування програми дослідження та аналіз наукових підходів засвідчили, що маніпулятивний вплив у деструктивних культах та релігійних сектах доцільно розглядати не як містичне «зомбування», а як технологічний, поетапний процес цілеспрямованої зміни ідентичності особистості. Інтеграція теорії локусу контролю Дж. Роттера, концепції макіавеллізму Р. Крісті та Ф. Гейз, моделі соціального впливу Р. Чалдіні, концепції реформування мислення Р. Ліфтона, теорії прив'язаності Дж. Боулбі, теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера та ВІТЕ-моделі С. Хассана дала змогу обґрунтувати трикомпонентну дослідницьку програму, у якій вразливість особистості розглядається у взаємозв'язку макіавеллізму, локусу контролю та обізнаності про техніки впливу.

Обґрунтовано вибір психодіагностичного інструментарію відповідно до предмета дослідження: для вимірювання визначених конструктів застосовано Шкалу макіавеллізму Mach-IV (Р. Крісті, Ф. Гейз), Шкалу локусу контролю Дж. Роттера та авторський опитувальник обізнаності про методи впливу в деструктивних культах і релігійних сектах. Емпіричне дослідження проведено на вибірці з 51 респондента; визначено етапи його організації - від первинної діагностики до статистичної обробки та інтерпретації отриманих даних.

Фактологічний аналіз проблеми засвідчив, що деструктивні культи та релігійні секти становлять реальну соціально-психологічну загрозу, актуалізовану кризовими явищами та розширенням можливостей цифрового вербування. прикладах діяльності деструктивних організацій в Україні - «Великого Білого

Братства ЮСМАЛОС», руху «АллатРа» та організації В. Мунтяна - показано, що типові механізми маніпуляції - контроль поведінки, інформації, мислення та емоційного стану - застосовуються цілеспрямовано й узгоджено для встановлення повного контролю над особистістю і відповідають структурі ВІТЕ-моделі.

Діагностика вихідного рівня індивідуально-психологічних чинників вразливості показала, що за Шкалою макіавеллізму Mach-IV переважна більшість респондентів - 37 осіб (72,5%) демонструє середній рівень макіавеллізму (середнє значення $M = 77,90$; $SD = 8,45$), що свідчить про наявність помірного критичного ставлення до соціальної взаємодії. Лише 3 особи (5,9%) виявили високий рівень, натомість 11 осіб (21,6%) - низький, що вказує на їхню підвищену довірливість та схильність до конформізму. Шкалою локусу контролю Дж. Роттера зафіксовано виражену тенденцію до полярності розподілу: 45,1% респондентів демонструють інтернальний тип, 29,4% - екстернальний, 25,5% - збалансований. Підтверджено, що екстернальний локус контролю є фактором ризику вербування, оскільки такі особи схильні делегувати відповідальність за власне життя авторитарній структурі. Водночас виявлено специфічну вразливість і в осіб із надмірною інтернальністю: надмірна впевненість у власному контролі може перешкоджати своєчасному розпізнаванню поступового психологічного захоплення. Авторський опитувальник обізнаності показав, що 67% вибірки мають високий рівень поінформованості, 27% - середній, і лише 6% потрапляють до «групи ризику» з низьким рівнем обізнаності. Обізнаність виявилась найпотужнішим універсальним захисним фактором: вона здатна компенсувати як низький рівень макіавеллізму, так і виражену екстернальність. Натомість низька обізнаність є критичним фактором вразливості незалежно від інших психологічних характеристик особистості.

Аналіз та інтерпретація результатів дали змогу виокремити чотири профільні типи психологічної вразливості особистості: «максимально стійкий» (47,1%), «стійкий з компенсацією» (19,6%), «помірно вразливий» (25,5%) та «виражено вразливий» (7,8%). Установлено, що рівень обізнаності про техніки маніпуляції є найвагомим захисним чинником, здатним компенсувати як низький рівень

макіавеллізму, так і виражену екстернальність локусу контролю. Кореляційний аналіз за критерієм Спірмена ($N = 51$) не виявив статистично значущих лінійних взаємозв'язків між трьома досліджуваними змінними ($p > 0,05$), що в що свідчить про нелінійний, профільний характер вразливості.

Гіпотезу дослідження підтверджено: попри загальну обізнаність респондентів про проблему маніпуляцій, рівень ризику втягнення в деструктивні культи та релігійні секти суттєво залежить від індивідуально-психологічних особливостей особистості - передусім від типу локусу контролю, рівня макіавеллізму та глибини знань про конкретні техніки впливу.

На підставі результатів емпіричного дослідження розроблено диференційований комплекс практичних рекомендацій для трьох профілів ризику. Проведений тренінг «Психологічна безпека та стійкість до маніпулятивного впливу» засвідчив ефективність практичного формату психологічної просвіти: учасники навчилися помічати прийоми поступового втягнення; більшість з них після тренінгу самостійно ідентифікували маніпулятивні фрази у власному оточенні та сформували розуміння динамік трикутника Карпмана як основи токсичної групової взаємодії.

Таким чином, результати проведеного дослідження мають як теоретичну, так і практичну цінність. Їх системне впровадження у форматі психопросвітницьких програм для студентської молоді, служб психологічної допомоги та громадських організацій дозволить суттєво знизити кількість осіб, схильних до потрапляння під деструктивний релігійний вплив, та сприятиме формуванню культури критичного мислення як необхідної умови психологічної безпеки особистості в сучасному українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. *Методика та організація наукових досліджень із психології* : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008.

2. Галян І. М. *Психодіагностика* : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2009. 46 с.
3. *Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії* : метод. мат. / Д. В. Дубов, А. В. Баровська, Ю. К. Каздобіна. Київ : УФБС, 2020. 60 с.
4. Кривопишина О. А. Соціально-психологічні механізми впливу тоталітарних сект на особистість. *Габітус*. 2022. Вип. 43. С. 112-117.
5. Корольчук М. С., Осьодло В. І. *Психодіагностика* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2004. 39 с.
6. Корольчук М. С., Осьодло В. І. Психологічна безпека особистості у сучасному інформаційному просторі. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. Вип. 1. С. 98-105.
7. Лук'яненко О. В., Дмитренко В. А. *Сучасні нетрадиційні релігійні вчення* : метод. посібник для студентів спеціальності 034 Культурологія. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. 120 с.
8. Bowlby J. *Attachment and Loss*. Vol. 1: Attachment. London : Hogarth Press, 1969. 194 p.
9. Christie R., Geis F. L. *Studies in Machiavellianism*. New York : Academic Press, 1970. 1-40 p.
10. Cialdini R. B. *Influence: The Psychology of Persuasion*. Rev. ed. New York : Harper Business, 2006. 1-13 p.
11. Cialdini R. B. *Pre-Suasion: A Revolutionary Way to Influence and Persuade*. New York : Simon & Schuster, 2016. 1-35 p.
12. Festinger L. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford : Stanford University Press, 1957. 1-18 p.

13. Galanter M. *Cults: Faith, Healing, and Coercion*. 2nd ed. New York : Oxford University Press, 1999. 3-25 p.
14. Graham-Hyde E. From Bad to Worse: The evolving nature of "cult" rhetoric in the wake of Covid-19 and QAnon. *Implicit Religion*. 2023. Vol. 24, No. 2. P. 135-159
15. Hassan S. *Combating Cult Mind Control: The #1 Best-selling Guide to Protection, Rescue, and Recovery from Destructive Cults*. Newton : Freedom of Mind Press, 2015. 53-83 p.
16. Hassan S. A. *The BITE Model of Authoritarian Control: Undue Influence, Thought Control, and the Science of Freedom*. Newton: Freedom of Mind Press, 2021. URL: <https://freedomofmind.com/wp-content/uploads/2021/01/Dr-Hassan-Dissertation-Published.pdf> (дата звернення: 11.03.2026).
17. Henderson J. *Psychological manipulation and Cluster-B personality traits of cult leaders* : Doctor's thesis. Walden University, 2023. 198 p. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/15978> (дата звернення: 21.03.2026).
18. Lalich J., McLaren K. *Escaping Utopia: Growing Up in a Cult, Getting Out, and Starting Over*. New York : Routledge, 2018. 1-60 p.
19. Lalich J., Tobias M. *Take Back Your Life: Recovering from Cults and Abusive Relationships*. 2nd ed. Berkeley : Bay Tree Publishing, 2006. 85-160 p.
20. Lifton R. J. *Thought Reform and the Psychology of Totalism: A Study of "Brainwashing" in China*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1989. 419-437 p.
21. March E., Springer J. Belief in conspiracy theories: The predictive role of schizotypy, Machiavellianism, and primary psychopathy. *PLoS ONE*. 2019. Vol. 14, No. 12. Article e0225964. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0225964> (дата звернення: 02.04.2026)
22. Milgram S. *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York : Harper & Row, 1974. 1-12 p.

23. Paulhus D. L., Williams K. M. The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*. 2002. Vol. 36. No. 6. P. 556–563.
24. Pratkanis A. R., Aronson E. *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. Rev. ed. New York : W.H. Freeman, 2001. 9-40 p.
25. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*. 1966. Vol. 80, No. 1. P. 1–28.
26. Rousselet M., Duretete O., Hardouin J. B., Grall-Bronnec M. et al. Cult membership: What factors contribute to joining or leaving? *Psychiatry Research*. 2017. Vol. 257. P. 27-33
27. Santana Denrich D. *Charismatic Leadership and Vulnerability: A Comprehensive Study of Cult Dynamics* : student paper / Ursinus College. 2024. URL: https://digitalcommons.ursinus.edu/psych_pres/11 (дата звернення: 11.03.2026)
28. Shostrom E. L. *Man the Manipulator: The Inner Journey from Manipulation to Actualization*. Nashville : Abingdon Press, 1967. 256 p.
29. Singer M. T. *Cults in Our Midst: The Continuing Fight Against Their Hidden Menace*. Rev. ed. San Francisco : Jossey-Bass, 2003. 53-75 p.
30. Stein A. *Terror, love and brainwashing: Attachment in cults and totalitarian systems*. London : Routledge, 2017. 1-60 p.
31. Zimbardo P. *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. New York : Random House, 2007. 3-23 p.

ДОДАТКИ

Додаток А. Шкала макіавеллізму (Mach-IV) Р. Крісті та Ф. Гейс

Респондент має оцінити кожне твердження за 7-бальною шкалою.

Інструкція для респондента:

«Будь ласка, уважно прочитайте твердження та оцініть ступінь Вашої згоди чи незгоди з кожним пунктом, використовуючи запропоновану шкалу відповідей, де:

1 - Повністю не згоден(-на).

2 - Не згоден(-на).

3 - У чомусь не згоден(-на).

4 - Не можу визначитись.

5 - Дещо згоден(-на).

6 - Згоден(-на).

7 - Повністю згоден(-на).»

Текст опитувальника:

1. Ніколи не розповідайте нікому справжню причину своїх вчинків, якщо це не приносить вам прямої вигоди.
2. Найкращий спосіб взаємодії з людьми - говорити їм те, що вони хочуть почути.
3. Потрібно діяти лише тоді, коли ви абсолютно впевнені, що це морально правильно.
4. Більшість людей за своєю природою добрі та чуйні.
5. Найбезпечніше припускати, що всі люди мають порочні нахили, які обов'язково проявляться за першої ж нагоди.
6. Чесність у всіх ситуаціях - це найкраща політика.
7. Немає жодного виправдання для того, щоб брехати кому-небудь.
8. Загалом, люди не працюватимуть старанно, якщо їх не змушувати.
9. Краще бути звичайною і чесною людиною, ніж видатною, але нечесною.

10. Коли ви просите когось про послугу, краще приховати справжню мету і придумати вагомішу причину.
11. Більшість людей, які досягли успіху у світі, ведуть чисте і високоморальне життя.
12. Той, хто повністю довіряє іншим людям, сам напрошується на неприємності.
13. Найбільша різниця між більшістю злочинців та іншими людьми полягає в тому, що злочинцям просто не вистачило розуму не попастися.
14. Більшість людей сміливі.
15. Лестити важливим людям - це розумно.
16. Цілком можливо бути хорошим і добрим у всіх відношеннях.
17. Видатний шоумен П. Барнум мав рацію, коли казав, що «кожної хвилини народжується простак».
18. Дуже важко досягти успіху, не порушуючи правил (не зрізаючи кутів).
19. Люди, які страждають на важку невиліковну хворобу, повинні мати право на безболісну смерть.
20. Більшість людей легше забувають смерть батьків, ніж втрату власного майна.

Ключ та обробка результатів:

Методика містить прямі та зворотні твердження. Бали сумуються.

Прямі твердження (рахуються за номіналом 1-7 балів): 1, 2, 5, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20.

Зворотні твердження (бали інвертуються: 1=7, 2=6, 3=5, 4=4, 5=3, 6=2, 7=1): 3, 4, 6, 7, 9, 11, 14, 16.

Інтерпретація: Максимальний бал - 140, мінімальний - 20. Показник вище 60-70 балів свідчить про тенденцію до високого макіавеллізму (високий рівень маніпулятивності, цинізму, орієнтація на вигоду).

Додаток Б. Шкала локусу контролю (Дж. Роттер)

Інструкція для респондента:

«Вам пропонується 29 пар тверджень (позначених літерами А і Б). У кожній парі виберіть лише одне твердження, з яким ви більше згодні або яке вважаєте більш справедливим. Навіть якщо вам здається, що обидва твердження правильні або обидва неправильні, обов'язково оберіть те, яке вам ближче».

Шкала оцінювання (відповіді):

Формат вимушеного вибору. Респондент має обрати або варіант А, або варіант Б у кожному пункті.

Текст опитувальника

А. Діти потрапляють у біду через те, що батьки їх занадто часто карають.

Б. У наш час проблеми дітей виникають частіше через те, що батьки занадто поблажливі до них.

А. Багато невдач у житті людей стаються через звичайне невезіння.

Б. Невдачі людей є прямим наслідком їхніх власних помилок.

А. Зрештою, до людей ставляться так, як вони на те заслуговують.

Б. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незалежно від її зусиль.

А. Успіх лідера залежить від того, наскільки йому пощастило з обставинами.

Б. Здатність вести за собою людей залежить від особистих здібностей, удача тут ні до чого.

А. Студент може бути чудово підготовленим, але отримати погану оцінку через настрій викладача.

Б. Оцінка студента завжди відповідає рівню його знань і зусиль.

А. Я не вірю, що випадок або доля відіграють значну роль у моєму житті.

Б. У багатьох ситуаціях можна з таким самим успіхом підкинути монету, щоб прийняти рішення.

А. Люди стають самотніми через те, що не намагаються бути дружніми.

Б. Немає сенсу надто старатися сподобатися іншим - якщо людина подобається, то подобається.

А. Те, що зі мною відбувається, є справою моїх власних рук.

Б. Іноді я відчуваю, що не маю достатнього контролю над тим напрямком, у якому рухається моє життя.

Ключ та обробка результатів:

Опитувальник вимірює рівень екстернальності (зовнішнього локусу контролю). Один бал нараховується за кожен вибір на користь екстернального переконання. Пункти 1, 8, 14, 19, 24, 27 є «буферними» (маскувальними) і не оцінюються.

Відповіді, за які нараховується 1 бал (екстернальність): 2а, 3б, 4а, 5а, 6б, 7б, 9а, 10б, 11б, 12б, 13б, 15б, 16а, 17а, 18а, 20а, 21а, 22б, 23а, 25а, 26б, 28б, 29а.

Інтерпретація:

0–11 балів: Інтернальний локус контролю (людина вірить, що сама керує своїм життям, бере відповідальність на себе).

12–14 балів: Середній (змішаний) рівень.

15–23 бали: Екстернальний локус контролю (людина схильна приписувати свої успіхи та невдачі зовнішнім обставинам, долі, впливу інших людей).

Додаток В. Авторський опитувальник на тему обізнаності про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах.

Інструкція для респондента:

З метою вивчення обізнаності сучасного суспільства про методи впливу в деструктивних культах та релігійних сектах, прошу Вас взяти участь у дослідженні в межах студентської наукової роботи. Гарантую анонімність та конфіденційність отриманих даних. Прохання бути максимально щирими і відвертими. Для кожного запитання оберіть одну відповідь, яка здається Вам найбільш правильною.

Запитання 1. Що, на вашу думку, означає термін «бомбардування любов'ю» (love bombing), який часто використовують вербувальники?

- Це щирий прояв турботи з боку нових друзів.
- Це техніка надмірної уваги та лестощів, щоб знизити критичність мислення. (правильна відповідь)
- Це духовна практика обміну енергією.

Запитання 2. Оцініть твердження: «Люди з вищою освітою та високим рівнем інтелекту не можуть потрапити під вплив деструктивного культу».

- Твердження вірне.
- Твердження не вірне. (правильна відповідь)

Запитання 3. Лідер зробив передбачення (наприклад, про кінець світу або політичну подію), яке не справдилося. Після цього він заявляє, що насправді «все так і було задумано», це була «перевірка віри» або члени групи «недостатньо молилися». Ваші дії?

- Погодитися, адже лідер бачить духовний світ краще за мене.
- Визнати це маніпуляцією та спробою уникнути відповідальності за помилку. (правильна відповідь)
- Відчути провину за те, що моя віра була недостатньо сильною.

Запитання 4. У який період життя людина стає найбільш вразливою до впливу деструктивних груп?

- Коли у неї низький рівень інтелекту або відсутня освіта.
- Під час серйозних життєвих змін (переїзд, втрата роботи, розлучення, смерть близьких) або кризи ідентичності. (правильна відповідь)
- Коли людина має занадто багато вільного часу і не знає, чим себе зайняти.

Запитання 5. Вас просять не читати критичні статті про організацію в інтернеті та не спілкуватися з колишніми учасниками, пояснюючи це тим, що вони «недостатньо духовні» або «бажають вам зла». Про що це свідчить?

- Це турбота про ваш душевний спокій та захист від негативу.
- Це ознака елітарності групи, яка володіє таємними знаннями.
- Це спроба ізолювати вас від альтернативних джерел інформації та критичного мислення. (правильна відповідь)

Запитання 6. Якщо ви сумніваєтесь у словах лідера або правилах групи, а вам кажуть, що причина сумнівів - у вашій «нечистоті», «гордині» або «поганій кармі», як називається цей прийом?

- Духовне наставництво.
- Газлайтинг (форма психологічного насильства, що змушує людину сумніватися у власній адекватності). (правильна відповідь)
- Перевірка на відданість спільній справі.

Запитання 7. Ви шукаєте допомогу для родича із залежністю. Вам пропонують «безкоштовний реабілітаційний центр», де не вимагають документів, не використовують ліки, але обов'язковою умовою є заборона на будь-який зв'язок з близькими, щоденна фізична праця та вивчення релігійної літератури. Як це називається?

- Волонтерський рух.
- Трудотерапія за європейськими стандартами.
- Рабство/секта під прикриттям благодійної організації. (правильна відповідь)

Запитання 8. Кожен з нас хоч раз бачив оголошення на стовпах із текстом: «Втратили документи? Немає житла? Допоможемо!». На вашу думку, що ці оголошення мають на меті?

- Це пошук цільової аудиторії сект/рабства - людей, які втратили внутрішню опору і за яких нікому заступитися. (правильна відповідь)
- Починаючі юристи хочуть отримати більше досвіду, допомагаючи з документами людям, які цього потребують.
- Організація просто щиро хоче вирішити проблему безпритульності в країні.

Запитання 9. Вас запрошують на курси англійської мови, уроки гітари або бізнес-тренінг. Згодом викладачі все більше починають говорити про Бога, духовність, просвітлення. На вашу думку, що відбувається? Чи є тут небезпека?

- Ні, це випадковий збіг обставин.
- Так, це може бути вербуванням через прикриття. (правильна відповідь)
- В країні багато віруючих людей, це просто спосіб зблизити учасників.

Система оцінювання:

За кожную правильну відповідь нараховується 1 бал. Максимальна кількість балів - 9.

Інтерпретація результатів: 8-9 балів - високий рівень обізнаності; 5-7 балів - середній рівень; 0-4 бали - низький рівень обізнаності щодо методів психологічного впливу в деструктивних культах та релігійних сектах.